

Franjo Rački – ključne godine profesionalnoga povjesničara*

Nakon kraćega prikaza djelatnosti Račkoga kao školskoga nadzornika, u raspravi se razmatra njegovo stasjanje kao profesionalnoga povjesničara s obzirom na uvođenje znanstvenih normi kritike izvora i izdavanja građe u hrvatsku historiografiju. Riječ je i o kombinaciji njegove jugoslavenske i hrvatske državno-pravne ideologije sa znanstvenim rezultatima.

Godine 1861. i 1862. Rački nije imao stalno mjesto boravka pa se zadržavao u Đakovu, Senju, Fužinama i Zagrebu. Na početku 1862. predložen je za nadzornika pučkih i srednjih škola pri Namjesničkom vijeću. Kao pisac članaka nepoćudnih Schmerlingovu režimu u *Pozoru* i kao zastupnik Narodne stranke u Hrvatskom saboru 1861. morao je čekati jednu godinu dok su mjerodavni u Beču nevoljko pristali na njegovo imenovanje. Rački je doista bio najpogodniji kandidat za to zvanje jer je trebalo "ponaroditi" ili "ponašiti" školstvo organizirano pedesetih godina po načelima germanizacijskoga apsolutizma a u dvije godine nakon njegova sloma moglo se samo malo uraditi.

Osnovne škole imale su konfesionalni temelj uz točno reguliranu suradnju katoličke odnosno pravoslavne crkve s državom.¹ U drugoj polovici pedesetih godina zapaža se skroman napredak osnovnih škola u smislu "modernoga školstva" sa zadaćom povezivanja religijskog odgoja i praktičkoga znanja u seoskim "trivijalkama" a na višoj razini u "glavnim školama" u gradovima i trgovištima i u realkama koje su trebale pripremati učenike za "građanski život". U vrijeme nadzorništva Račkoga, po mojoj je procjeni, samo oko 30% djece školske dobi doista polazilo osnovnu školu više ili manje redovito. Nije se mogla osigurati solidnija naobrazba učitelja, a pogotovo ne njihovo redovno plaćanje. Opće siromaštvo sprečavalo je uređenje postojećih i osnivanje novih škola. God. 1854. uveden je u reformirane gimnazije (s osam razreda) "pretežno" njemački nastavni jezik u više razrede, što je za hrvatske gimnazije značilo da se samo hrvatski jezik i vjeronauk (ne uvijek) predavao na hrvatskom jeziku.

* Članak je dio u međuvremenu objavljene knjige *Vijek i djelovanja Franje Račkoga*, Zagreb, 2004.

¹ Biskupski ordinarijati imali su unutarnju upravu (vjeronauk, nastavu, metodiku nastave, školsku disciplinu, brigu za moral mladeži i učitelja, namještenje učitelja) a mjesne su oblasti pružale "vanjsku" pomoć (financiranje, održavanje i gradnju škola, plaćanje učitelja, primoravanje roditelja da šalju djecu u škole).

ku. Kako većina učenika nije znala njemački, gimnazije nisu mogle pružiti pripremnju naobrazbu za sveučilište nego su postale škole za učenje njemačkoga jezika. Osim toga, postojao je veliki pritisak da njemački bude nastavni jezik i u nižim razredima gimnazije. Kada je ljeti 1859. ukinuta naredba o njemačkom nastavnom jeziku u višim razredima gimnazija, ona se nije provodila, i tek je za bana Šokčevića u školskoj godini 1860/61. bilo moguće da hrvatski jezik postane nastavni, ali su postojale velike poteškoće uz ostalo zbog odlaska nastavnika koji su znali samo njemački.²

Razumije se dakle da se Sabor 1861. brinuo za "duševni napredak našega naroda" pa su izrađene zakonske osnove za pučke škole, gimnazije, realke, trovačko-obrtničke škole. Pri tom je Rački mjerodavno sudjelovao. Osim što su brisale apsolutistički okvir, zakonske osnove za školstvo nisu bitno odstupale od dotadašnjih načela. Uređenje osnovnih škola i preparandije smatralo se "ponajglavnijom zadaćom" Sabora. Zadržan je konfesionalni princip i podjela pučkih škola na niže seoske i više gradske škole. Ovim prvima imali bi upravljati isključivo župnici (odnosno parosi) dok bi ravnatelji gradskih "glavnih" škola mogli biti i svjetovni učitelji. Zemaljska bi školska oblast imala nešto više kompetencija nego dotada, a regulirale bi se plaće i mirovine učitelja radi osiguranja njihove stručnosti. Nastava bi se obavljala "sredstvom jugoslavjanskoga jezika trojedne kraljevine". U katoličkim bi se učionicama uzela u obzir ćirilica a u pravoslavnim latinica.

Pokušaji nekih liberala da se stručno nekompetentnom svećenstvu oduzme isključiva uprava i nadzor nad pučkim školama nisu uspjeli. No sve zakonske osnove, koje su se odnosile na određena građanska prava, proglasile su ravnopravnost zakonom odobrenih religija. I saborski je školski odbor pripremao zakonsku osnovu "nečineći razliku u vjeri" pa je neminovno iskrsnulo pitanje ingerencije Srpskoga narodno-crkvenog kongresa na pravoslavne škole. Zakonska je osnova naposljetku izglasana za škole svih konfesija ali, kao ni ostali zakonski nacrti, nije dobila kraljevu potvrdu.³

Kako su prema zamisli nositelja apsolutističkoga režima, gimnazije imale biti glavna poluga germanizacije hrvatske inteligencije, posebno je značenje imala zakonska osnova o gimnazijama. U ozračju raspaljenih strasti saborska se većina štoviše izjasnila protiv obligatnoga učenja njemačkoga u gimnazijama. Osim što je proglasila zadaćom gimnazije da posreduje naobrazbu "u narodnom duhu", osnova nije mijenjala strukturu gimnazije uvedene za apsolutizma. Težište je bilo na klasičnim jezicima sa svrhom pripreme za sveučilište. Veliku je važnost trebala imati organizacija realka kao pripravnih zavoda "za višje tehničko obrazovanje" kadrova u obrtu, trgovini i prometu. Uz škole za elitu i srednje slojeve trebalo je otvoriti škole koje bi obrazovale niže slojeve za poljoprivredu, obrt i trgovinu. Kako sve te zakonske osnove nisu dobile kraljevu potvrdu, Račkoga je kao školskoga nadzornika dočekala "pustoš" koju je iza sebe ostavio apsolutizam.⁴

Razumije se da se za školsko nadzorništvo Račkoga posebno zalagao biskup Strosmayer. U tu je svrhu intervenirao kaod dvorskoga kancelara Mažuranića. Nije se da-

² Opširno o apsolutističkom školstvu piše Gross 1985, 275-324.

³ Naredbenim putem propisano je učenje ćirilice i za katoličku djecu.

⁴ Gross-Szabo 1992, 147-149.

kako mogao očekivati uspjeh biskupa neomiljenog u Beču a i Rački je imao brojne političke protivnike. Čini se da su im pripadali činovnici Namjesničkoga vijeća koji su se morali držati bečkoga diktata. Izgovor im je bio da Rački nije odrastao u "Amtu" (uredu), tj. da nema iskustva nužna za pripadnika apsolutističke birokracije.⁵ Kao bliskom Strossmayerovom suradniku protivnik mu je bio i nadbiskup Haulik.⁶ Čini se međutim da se kancelar Mažuranić ipak zalagao za Račkoga, iako mu je bio politički protivnik, jer je znao da je on najpogodnija osoba za težak posao poboljšanja i "pona-rođivanja" klonuloga školstva. No za to trebalo je najprije privoljeti bečko Nastavno vijeće (Unterrichtsrat), organ koji je imao nadzirati cijelo školstvo Monarhije. Rački je u Beču u razgovoru s Mažuranićem predočio svoju viziju vlastite djelatnosti u školstvu.⁷

Uoči imenovanja dvorski je savjetnik Ognjoslav Utješenović obavijestio Račkoga da su ga ban i kancelar najtoplije preporučili. No ne zna hoće li se predmet riješiti protiv njihove volje jer nisu "posljednja instanca" a boji se i "upliva sa strane". U kancelariji nisu tako tijesnoga uma i srca "da držimo Vaše članke za pogibeljne". I *Pozor* bi bio bolji da ima više takvih dopisnika.⁸ U vezi s proturječnim vijestima oko toga imenovanja Rački je gubio živce ali ne i nadu. Vjerovao je naime da ima više prijatelja nego neprijatelja.⁹ Nakon svoga i Strossmayerova boravka u Rimu (gdje je uzeo sa sobom spise koje je tamo ostavio 1860.) gojio je iluziju da će mu, kada bude imenovan za savjetnika u Namjesničkom vijeću, pripasti zagrebački kanonikat "sam po sebi". No takav prijedlog se doista nije mogao očekivati od njegova političkog protivnika nadbiskupa Haulika, koji je već početkom 1862. predložio "njeke svoje popove" za kanonike, a u popisu dakako nije bilo Račkoga. Nikola Voršak, kanonik Sv. Jeronima u Rimu, kaže da je Rački uložio veliki napor u književni rad, ali da neki misle da je kanonikat samo za one svećenike koji su bilo kako dočekali sijede glave, pa da "mastno obskrbljeni udobno i komotno dane trateć..." provode svoje vrijeme. Čini se da su se neki svećenici, ban Šokčević i Mažuranić obraćali kardinalu u korist Račkoga ali on se nije htio zamjetiti "šmerlingovcima" a izgovor je uvijek bio da je Rački pre mlad.¹⁰

Rački je konačno imenovan školskim nadzornikom 9. veljače 1863. a na tom je položaju ostao do 10. travnja 1867. Kao školski nadzornik imao je svoj neizvediv program jer Namjesničko vijeće za Schmerlingova režima nije moglo uvesti nikakve promjene ni u jedno životno područje, pa ni u školstvo. Godinu i pol Rački je bio nadzornik za osnovne i srednje škole, a onda su mu u srpnju 1864. ove posljednje oduzete i date Janku Jurkoviću. Vjerojatno je riječ o političkom koraku jer je trebalo spriječiti Račkoga da priprema tlo za odgoj hrvatske inteligencije u duhu svoje "narodne

⁵ AHA XIII, Miškatović Račkome 13. IX 1862.

⁶ Erceg 1959, 270.

⁷ Vienac 1894, Rački Preradoviću 11. VI 1862.

⁸ AHA XIII, Ognjeslav Utješenović Račkome 2.XII 1862. Čini se da su postojale razmjerno brojne "intrigue" u dvorskoj kancelariji s uvjerenanjima da Rački nije dorastao toj "zamašnoj" službi. AHA XIII O. Rački, Nikola Voršak Račkome 10. V 1862.

⁹ AHA XIIB, Rački obitelji 18. V 1862.

¹⁰ Isto, N. Voršak Račkome 27. II i 10. V 1862. Rački je postao kanonik tek 1877. I Strossmayer drži da će se Račkome preko školskoga nadzorništva otvoriti vrata zagrebačkoga Kaptola ali da treba imati strpljenja. KORS I Strossmayer Račkome 29. XI 1862.

književnosti". On je tim razvojem događaja bio silno pogođen jer je mislio da će srednje škole ostati u njegovu djelokrugu. Jedan od glavnih argumenata mu je da bi se novi nadzornik, kao svjetovno lice, trebao baviti osnovnim učionama "grčko-istočne vjeroispovjesti" jer njihovoj konsistoriji nije po volji da katolički svećenik bude nadzornik njihovih škola. Zato "takozvani Srblji" neće mirovati dok se za njih ne imenuje poseban nadzornik. Osim toga kada bi Rački zadržao nadzor nad srednjim školama, imao bi više vremena za svoju književnu djelatnost. Očigledno je pretpostavljao da mu u Namjesničkom vijeću otežavaju rad pa je, dakako uzalud, molio Mažuranića kao dvorskoga kancelara da to spriječi.¹¹ Rački je usko surađivao s organima Katoličke crkve. Pučko je školstvo naime bilo pod nadzorom biskupâ pa je uz njega radio i dijecezanski nadzornik kanonik Ivan Miković. No u tom pogledu nisu postojali nikakvi sukobi interesa pa je mogla biti izdana naredba od 25. siječnja 1865. kojom se uređuje djelokrug dijecezanske školske oblasti, kotarskih školskih nadzornika te mjesnih školskih ravnatelja. Ovi posljednji bili su većinom župnici koji su ponekad, uglavnom zbog svoje nestručnosti, dolazili u sukob s učiteljima. Zato je Rački pozvao učiteljstvo "da se ugiblje razdoru" s mjesnim ravnateljima.¹² Mnogo ozbiljniji bio je nadzor bečkoga centralističkoga "Unterrichtsrate", koji je djelovao preko jednoga "Unterichtsreferenta" u Namjesničkom vijeću. Rački je zbog opasnosti pune kontrole toga vijeća nad hrvatskom nastavom čak pomišljao na to da se odrekne službe.¹³

Trudio se da se administrativnim putem izvedu promjene u školi jer prije novoga sabora nije se moglo ni pomišljati na temeljite reforme. Glavna su mu briga realke jer je uvjeren da o njihovu razvoju ovisi napredak prometa, obrta i trgovine, koji bi bez tih škola prešli u tuđe ruke.¹⁴ Razumije se da se Rački u interesu poboljšanja naobrazbe učitelja zalagao za preustroj preparandija. Nedostatak učitelja nastojao je riješiti namještenjem "suplenata" uglavnom maturanata gimnazija. U svojoj je djelatnosti bio ograničen siromaštvom općina koje su trebale izdržavati škole.¹⁵

Rački je doduše imao povjerenja u "kancelera" Mažuranića jer je iz razgovora s njime razabrao da se obojica slažu u pitanju književnosti, škola, Akademije, hrvatskoga imena. No on misli da Mažuranić ne može izvesti svoje dobre namjere jer je spor a najviše ga koči neugodan politički i službeni položaj. Naime nikada se ne zna što će se desiti s prijedlozima Dvorske kancelarije kada stignu u carski kabinet i u Državno vijeće. Oni se uvijek vraćaju pod firmom Njegova Veličanstva i kancelar mora šutjeti i poslušati. "Tako nam se svi miješaju u naše nutrnje poslove; stoga ovi i zapinju."¹⁶ Kao školski

¹¹ NSJ R.5844, Rački Mažuraniću 28. VII 1863, 10. V 1865.

¹² Cuvaj V 1910, 52-63.

¹³ Strossmayer je držao da Rački mora ostati ali ne i surađivati s tim Vijećem. KORS I Rački Strossmayeru 28.VI 1863; Strossmayer Račkome 25. IX 1863.

¹⁴ I Strossmayer kaže da će njemština poplaviti sve ako uskoro ne bude "izobraženih tehnikera trgovaca, obrtnika itd." KORS I Strossmayer Račkome 9. XI 1862. Čini se da je glavni problem što se, pogotovo u realkama, nisu mogla popuniti učiteljska mjesta jer nije bilo "lučbarah i prirodopisacah" a opće siromaštvo sprečavalo je povećanje broja kandidata za "prirodoslovne znanosti". NSK R 5844 Rački Mažuraniću 28. VII 1863.

¹⁵ Rački se žali da je opterećen "pisarijom" koju bi mogao obaviti jedan "praktikant", da je dakle zapravo "perovoda" i da zato nema vremena založiti se u potpunosti za "poboljšanje i usavršavanje našega školstva". Isto

¹⁶ KORS I Rački Strossmayeru 28. VI 1863.

nadzornik Rački je stalno osjećao da je nepoželjna osoba i predviđao da će morati napustiti službu. Učitelji su u većini bili opozicijski raspoloženi, tj. simpatizirali su s Narodno-liberalnom strankom, a to se zacijelo pripisivalo i utjecaju Račkoga. Vjerojatno mu je zato ban Šokčević zaprijetio da će biti otpušten ako kao činovnik ne bude u svemu zastupao načela i namjere vlade, tj. režim veljačkoga patenta.¹⁷

Rački je bio zaokupljen brojnim pojedinostima oko održanja i poboljšanja školstva. U vezi s njegovim stavovima o "narodnoj književnosti" valja istaknuti neke činjenice. Od godine 1863. uveden je u gimnazije staroslavenski jezik, a Rački je dao inicijativu za izradu terminološkoga rječnika radi osposobljavanja hrvatskoga jezika za "više nauke".¹⁸ Zastupajući mišljenje o ravnopravnosti žena koje bi morale sudjelovati u razvoju "narodnoga duha", Rački je već u prvom susretu sa zagrebačkim učiteljstvom preporučio učiteljicama da "u narodnom duhu žensku našu mladež naobrazuju" a od preparandije je očekivao da će bitno utjecati na narodnu prosvjetu uopće.

Ksaver Šandor Gjalski sjećao se jednoga posjeta školskoga nadzornika Račkoga dok je bio u prvom razredu "latinske škole". U njegovu domu mnogo se govorilo o Račkome, a otac mu je pokazao njegove "Odlomke iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie" (1861) i kasniju knjigu o Rijeci. Rački se u razredu pojavio u reverendi, s crvenim svilenim pojasom i crvenim svećeničkim ovratnikom i Gjalski se čudio da kao kanonik (Senjskoga kaptola) izgleda tako mlad. Opisuje ga kao sitnoga gospodina tamnoplave kose počehšljane sa strane, s visokim čelom nad uskim blijedolikim licem, dok su mu modre oči strogo gledale. Sam je ispitivao đake.¹⁹

Nakon potvrde pravila Jugoslavenske akademije "u načelu" bilo je jasno da o početku njena rada nema još ni govora. U vrijeme čekanja Rački je želio izdavati "strogo znanstveni časopis" kojim bi dokazao protivnicima Akademije u bečkome središtu i starijoj generaciji "domorodacah", pobornicima Schmerling-Mažuranićeva režima, da u hrvatskoj inteligenciji postoje svi uvjeti za ozbiljan znanstveni rad a prema tome i za Akademiju. Uz pomoć biskupa Strossmayera i Matice ilirske "mladi" Rački i Vatroslav Jagić, te stariji prirodoslovac Josip Torbar počeli su izdavati *Književnik*, časopis za jezik i povijest hrvatsku i srpsku i prirodne znanosti.²⁰ Prvi broj izašao je u siječnju 1864. upravo kada je zabranjen *Pozor*.

Već smo vidjeli da je Rački strogo slijedio pravila izdavanja građe i kritike izvora na temelju kojih je napisao "Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apostolov" (II 1859)., prvi znanstveni rad u hrvatskoj historiografiji, i da se nije ustručavao prigovoriti radovima koji se nisu obazirali na kritiku izvora. U *Književniku* on je objavio drugo djelo koje predstavlja prekretnicu u hrvatskoj historiografiji, naime sustavnu analizu najvažnijih izvora za srednjovjekovnu hrvatsku i srpsku povijest.²¹ Na-

¹⁷ Erceg 1959, 272-273. Rački je bio izložen i napadima *Srpskoga Dnevnika* koji mu je predbacio da se kao katolički svećenik ne brine za pravoslavne pučke škole. *Pozor* 28. II 1863.

¹⁸ Konačnu obradu obavio je B. Šulek (Rječnik znanstvenog nazivlja, Zagreb 1874).

¹⁹ Vienac 1894, br.7 (S Franjom Račkim. Zapisak) Pojedinosti o nadzorništvu Račkoga v. kod Cuvaja V 1910, 53-63.

²⁰ *Književnik*, časopis za jezik i povijest hrvatsku i srpsku i prirodne znanosti. Uredjuju i izdaju (podporom Matice ilirske) Dr. F. Rački, V. Jagić i J. Torbar; Jagić 1930 I, 58-59; KORS I Rački Strossmayeru 2. X 1863.

²¹ Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku povijest. Ispituje Dr. Fr. Rački. U nastavcima u *Književniku* 1864-1865.

kon toga, postalo je posve jasno koji su uvjeti i pretpostavke da se netko može smatrati profesionalnim povjesničarom.

U ovom i svojim kasnijim radovima Rački je primijenio načela kritike izvora Wilhelma Wattenbacha koji je 1858. objavio djelo: "Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter". Uvodno Rački kaže da su izvori dosada "slabo izpitani po zakonih povjestne kritike". Smatra ovaj svoj rad poukom u tom smislu. Ne ustručava se odbaciti legende i bajke koje su se dotada uglavnom pojavljivale u historijskim radovima. Temelj mu je pri tom djelo "De administrando imperio" bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta iz 10. stoljeća koje još nitko nije pobliže ispitao "kao što se izpitati ima svaki, osobito stariji povjestni izvor", iako su već postojale sumnje u njegova pojedina svjedočanstva. Zato Rački daje taj izvor "našim povjestnikom i ostalim prijateljem narodne prošlosti na razsudbu, te ga polažem za temelj ostalima razpravam ove vrsti". On se dakako prethodno potrudio pronaći i upotrijebiti sve dotada poznate izvore i literaturu. Pozivao se i na neke neobjavljene izvore. Držeći se na svoj način standardnoga pitanja kritike izvora kada je riječ o autorima (tko piše, zašto piše i u koju svrhu) Rački želi najprije obaviti vanjsku kritiku izvora, tj. temeljito upoznati piščev život i njegova umna i duševna svojstva, te potanko ispitati koja mu je svrha i kakvim se sredstvima služio da je postigne. Dakako da je svoju pažnju usmjerio na Bizantsko carstvo i na njegov odnos prema "slovenskom narodu". Kao rezultat svoga "kritičkoga iztraživanja" on dolazi do spoznaje da Konstantin nije imao neku "kritičku, historičku ili arheološkičku" podlogu nego da je djelo pisano kao pouka za sina Romana da ga osposobi za upravljanje carstvom. Kada je riječ o unutarnjoj kritici izvora kaže da treba kao u matematici, polaziti od poznatih činjenica nepoznatima i da on zato mora ispitati Konstantinovu vjerodostojnost usporedbom njegove priče iz starijih vremena sa poznatim suvremenim piscima. Pri tom zaključuje da je Konstantin pouzdaniji svjedok za svoju sadašnjost nego za prošlost. To djelo dakle "nije poviest i narodopis u strogom smislu" i zato se mora nadzirati s drugim vjerodostojnim spomenicima (ljetopisima i listinama), a ako takvih nema treba svaku vijest prosuditi "na temelju nutrnjih razloga i zakona stroge kritike". Razumije se da se prije svega bavi Konstantinovom pričom o Hrvatima i Srbima od 7. do polovine 10. stoljeća ulazeći u brojne pojedinosti, prije svega u pitanja seoba. I ovom se prilikom drži svoje teze da su Hrvati i Srbi došli "u jednom skupu" a kasnije su se razgraničili. Uvjeren je da je vrijednost i mane Konstantinova djela uspio "bezpristrano ocijeniti".²²

Rački napominje da "slovenski povjestnici" raspolažu domaćim ljetopisima tek od 12. stoljeća te s ponosom kaže i "mi južni Slovieni stekosmo svoj ljetopis za stariju dobu", naime tzv. Ljetopis popa Dukljanina (Presbyteri Diocleatis regnum Slavorum) koji je objavljen u djelu Ivana Lučića 1666.²³ I u ocjeni redakcijâ ovoga izvora Rački se strogo drži standardâ kritike izvora. U vanjskoj kritici želi utvrditi autentičnost izvora

²² Književnik 1864, 35-77. Ocjenom Konstantina Porfirogeneta sa strane Račkoga bavilo se više povjesničara. Posebno u Rusiji izazvala je polemiku autorâ koji nisu sumnjali u Konstantinova svjedočanstva pa je Rački proglašen pripadnikom "skeptičke škole". Odgovorio im je u Radu LIX. Zagorsky 1909.

²³ Ljetopis popa Dukljanina ili Barski rodoslov sačuvao se u četiri redakcija. To je latinska i talijanska (prevedena s latinskoga od Mavra Orbinija 1601.). Veliki dio latinske redakcije preveden je (u 15. stoljeću?) na hrvatski s dodatkom legende o nasilnoj smrti kralja Zvonimira. Dmino Papalić našao je početkom 16. stoljeća hrvatsku redakciju a preveo ju je Marko Marulić na latinski. Klaić 1971, 17-22.

i postići što poudanije obavijesti o autoru i vremenu nastanka izvora. "Ljetopis" (prva latinska verzija) je dakle nastao u skrajnjoj jugozapadnoj točki "hrvatsko-srpskoga naroda", tj. u Baru, i ne može biti mlađi od druge polovice 12. stoljeća. Prelazi zatim na unutarnju kritiku, tj. ispitivanje odnosa izvora prema povijesnoj zbilji i perspektive iz koje autor gleda na događaje koje opisuje.

Pitanje je dakle "može li se hrvatski i srbski povjestnik istim služiti kano vjerodostojnim povjestnim izvorom?" Najprije analizira sadržaj a zatim zemljopisne pojmove "kao temelj za razsuditi vjerodostojnost". Zatim ga najviše zanima vjerodostojnost obavijesti o pojedinim događajima i odakle ih autor crpi. Zaključuje dakle da je prva sačuvana latinska verzija "papa Dukljanina" prijevod iz "slovenskog" i da je sastavljena po pismenom i usmenom predanju. U tekstu razlikuje dva dijela na temelju sužavanja podataka sa kompleksa Duklje i ostalih zemalja na hrvatsko područje i po "duhu povjestnom". U prvom dijelu naime prevladava "gothizam", a to je prijevod izvora kojima "pop" raspolaže. U drugom dijelu je, prema Račkome, prisutan "demokratski duh slovenski" a "pop" ga je samostalno sastavio. Glavno je dakle pitanje od "koliko je kritičke vrijednosti, koliko li povijesne cijene njegov ljetopis?" Rački misli da anarhični prvi dio (*Libellus Gothorum*) nema nikakvu formalnu ni materijalnu vrijednost za hrvatsku i srpsku povijest.²⁴

Kako nema izvorâ kojim bi se drugi dio teksta mogao kontrolirati, Rački drži da njegova upotreba zahtijeva "oštroumlje i vještinu" i njime se može poslužiti samo "razborit povjestnik". To vrijedi pogotovo zato što je rukopis iskvaren u više verzija koje je Rački sravnio. Misli da je historijska vrijednost prve latinske verzije "Dukljanina" neznatna, a hrvatske kronike, koju je u 16. stoljeću našao Dmino Papalić a na latinski preveo Marko Marulić, nikakva. Razlog je što je historijska kritika na početku 16. stoljeća stajala "na slabih nogu". Zato očigledno ne smatra autentičnim dodatak hrvatskoj kronici o nasilnoj smrti kralja Zvonimira. Tražeći uvijek poticaj za razvoj "narodnoga duha" u najstarijoj povijesti, Rački naposljetku s ponosom ističe da su hrvatski i srpski narod imali rano svoje ljetopise jer su se već u 12. stoljeću prevodili, a glavno vrelo im je bila pučka predaja.²⁵

Izuzetno važan predmet istraživanja je "Historia Salonitana" splitskoga arhidakona Tome (o. 1191-1268) koja je poznata iz doba Ivana Lučića. I u ovom slučaju Rački se najprije bavi Tomininim životopisom jer bez toga ne može ocijeniti izvor, a popunjuje ga listinama pomoću kojih želi u književno djelo uvesti "kronološki red". Proučivši "paleografske biljege", drži da najstariji tekst potječe iz kraja 13. ili prve polovice 14. stoljeća. I u ovom slučaju razlikuje vrijednost Tomina pričanja o njegovoj prošlosti i o vlastitom vremenu. Tomi je zapravo glavni zadatak pisati o nekadašnjoj solinskoj, tada splitskoj, crkvi dok su mu "državne zgode" podređena svrha. Je li dakle Toma umio i htio upotrebiti sva sredstva da postigne taj cilj? Odgovor je negativan. Toma je naime pokazao "izključivu ljubav za sviet romanski" i nije htio "hrvatske muževe" na čelu grada ni ustroj hrvatskoga municipija. Bio je dakle protivnik "narodne hrvatske"

²⁴ Gotsko-slavenske teze "papa Dukljanina" imaju političko značenje i u vrijeme Račkoga jer se njima služe dalmatinski autonomaši da bi porekli bilo kakvo zajedništvo Dalmacije i Hrvatske i Slavonije u prošlosti.

²⁵ Književnik 1864, 199-227. Klaić 1971.

stranke.²⁶ Zato nije "pozornijim okom" pratio pokret i razvitak "naroda hrvatskoga". Račkoga je smetalo što je Toma bio protivnik "slovenskih" institucija u Splitu i "slovenštine" u crkvi. Analizira "s lijeva i desna rad njegova pera". S obzirom na istinitost izvješća i jasnoću pripovijedanja priznaje mu vrijednost prikaza splitske, a donekle i "čisto hrvatske" prošlosti u doba njegova života. Toma je bio suvremenik unukâ i prau-nukâ muževa na dvoru hrvatskih kraljeva "narodne dynastije koji se borahu za podpu-no neodvisnu i samostalnu domovinu hrvatsku", a zadužbine hrvatskih kraljeva u Dal-maciji potvrđivale su slavu svojih dobročinitelja. Zato Rački duboko žali što Toma samo ukratko pripovijeda zgrade u vezi s narodnom dinastijom. No doba "hrvatskoga suverenstva državnoga" nije moglo "uzhititi" čovjeka zanesenoga samo latinsko-tali-janskom prosvjetom. "To je, što ocjenjujući povjestni rad spljetskoga arcidjakona nemožemo nikako pregorjeti".

Međutim djelo Tome Arcidakona imalo je posebno značenje. Dok su oduševljeni čitatelji iz 19. stoljeća doživljavali ostale srednjovjekovne izvore kao svjedočanstva o nekadašnjoj slavi, o narodnoj dinastiji, o kontinuitetu narodnoga duha hrvatskoga na-roda, interpretacija jednoga dodatka Tominu djelu bila je mnogo značajnija jer je ima-la izravan utjecaj na hrvatsku državopravnu politiku 19. stoljeća s obzirom na viđenje hrvatsko-mađarskih odnosa. Naime u 17. poglavlju pod naslovom *Qualiter Hungari ceperunt dominium Dalmatiae et Croatiae* (Kako su Ugri stekli vlast u Dal-maciji i Hrvatskoj) izvor priča o događajima nakon Zvonimirove smrti i kaže da je ugarski kralj Ladislav zauzeo hrvatsko kraljevstvo od Drave do Gvozda (željezne pla-nine) a da mu se nitko nije suprotstavio. Zatim je pobjednički vodio mnoge bitke s ple-menima Hrvatske. Ipak nije došao do primorskih krajeva zbog provale (Kumana) u Ugarsku.²⁸ No njegov nasljednik kralj Koloman htio je steći vlast nad cijelom zem-ljom do Jadrana pa je osvojio preostali dio Slavonije (Hrvatske) koje Ladislav nije za-uzeo. Nakon što su Splitsani odustali od otpora sklopio je s njima primirje, a Trogir i Zadar su mu se predali. Zatim se 1103. vratio u Ugarsku.²⁹ Iz isprave kojom Koloman daje privilegije samostanu redovnica bl. djevice Marije, vidi se da je došao do mora u kraljevsku prijestolnicu Biograd, gdje se 1102. krunio vjerojatno Zvonimirovom kru-nom za hrvatsko-dalmatinskoga kralja.³⁰

Uz rukopis Tome, koji potječe iz kraja 13. ili početka 14. stoljeća, nalazi se dodatak koji Rački naziva *Memoriale*, u hrvatskom plemstvu predajom se prenosio naziv *Pac-ta conventa* a u suvremenoj historiografiji to je uglavnom *Qualiter*.³¹ Riječ je o doku-mentu u kojem stoji da su predstavnici dvanaestero hrvatskih plemena sklopili s Kolo-manom ugovor (concordiam) po kojem plemstvo zadržava svoje posjede, dvanaestero plemena ne plaćaju kralju poreze, a u slučaju obrambenoga rata svako pleme dovodi na svoj trošak deset konjanika do Drave, a u Ugarskoj ratuju na kraljev trošak.³²

²⁶ Toma je pripadao novoj struji koja je željela uvesti u Split "regimen Latinorum" uz isključenje hrvat-skoga kneštva i druge vlastele ili vladara iz splitskoga zaleđa. Klaić 1971, 23.

²⁷ Književnik 1864, 358-388. usp. Klaić 1971, 22-26.

²⁸ Klaić 1972; Rački: Thomas archidiaconus, Zagreb 1894, 56-58.

²⁹ Klaić 1972, 87-88; Rački: Thomas 58-60.

³⁰ Klaić 1972, 86-87.

³¹ *Qualiter et cum pacto dederunt se Chroates regi Hungariae* (Kako i kojim ugovorom se predadoše Hrvati ugarskome kralju).

³² Hrvatski prijevod kod Šidaka 1952, 34-35.

Već smo vidjeli da se *Pacta conventa* tumače u hrvatskoj državopravnoj politici kao "dvostrani" ugovor između hrvatskoga naroda i Kolomana prema kojem Hrvatska zadržava svoju samostalnost kada se on 1102. krunio hrvatskom krunom u Biogradu. S mađarske strane niz autora ne priznaje autentičnost *Pacta conventa* i izvodi zaključak da je Hrvatska oružjem pokorena zemlja i da nema pravo ni na kakvu pa niti na usku pokrajinsku autonomiju.³³ Rački drži da je taj *Memoriale* sastavio Toma i da ga je prepisivač rukopisa Tomine historije nakon njegove smrti prepisao zajedno s ostalim tekstom. Prema tome *Memoriale* je autentičan i nije naknadno dometnut. Tome se opiru neki mađarski "povjestnici" i "Nam se dakle nalaže dužnost scieniti bezpristrano taj dodaatak."³⁴

Prije svega Rački nastoji dokazati da glava 17 Tomina djela nije u suprotnosti s Memorialom jer oba teksta pričaju o tome kako je Koloman htio osvojiti Hrvatsku do dalmatinskoga mora, da je vodio silnu vojsku i da je pohod svršio mirom i "dvostranim ugovorom" (s dalmatinskim gradovima). Oba izvješća slažu se, prema Račkome, vanjskim oblikom, pokazuju isti razvoj misli, dapače iste fraze o mirovnom ugovoru. Razliku vidi u tome što se u 17. poglavlju samo mimogred navodi Kolomanov vojni pohod i ne kaže se kako je svršio jer Tomu zanima prije svega odnos Kolomana prema Splitu, a ne što on radi u Hrvatskoj. Pri tom Toma ne kaže je li Koloman mirnim putem ili oružjem zadobio Hrvatsku. U 17. poglavlju se govori o miru Kolomana i dalmatinskih gradova, dakle o pravu "municipalnom", a u *Memorialu* "o ugovoru mira" između zastupnika hrvatskoga naroda i ugarskoga kralja Kolomana, dakle "o pravu državnom i međunarodnom". Rački zato drži da je riječ o dva različita predmeta i o dvije različite "juridičke osobe" a ne o protuslovlju.

Prema Račkome se ta dva izvješća štoviše dopunjuju jer jedno pripovijeda o dijelu hrvatske države a drugo, tj. *Memoriale* o državi samoj. Dakle oba izvješća mogla su poteći iz Tomina pera. Rački ističe da treba razlikovati pitanje "authencije" izvora od njegove historijske vjerodostojnosti. *Memoriale* naime diže "gromki glas" protiv osvajanja i pokoravanja Hrvatske silom oružja i zato protivnici Hrvatske toliko navaljuju na nj. Rački je uvjeren da "zdrava kritika" više ne može dvojiti o njegovoj autentičnosti. Nastoji dokazati vjerodostojnost toga pripisa u suprotnosti s mađarskim autorima koji tvrde da je Koloman utanačio ugovor s dalmatinskim gradovima kao ugarski a ne kao dalmatinsko-hrvatski kralj.

Izvješće o Kolomanovu ugovoru s predstavnicima dvanaestero plemena u skladu je s najstarijim hrvatskim javnim životom jer je svaki "narod slovjenski" bio sastavljen od plemena, a ova od rodova, a Rački se raduje što i drugi izvori svjedoče o imenima šestero u *Memorialu* spomenutih plemena. Ističe da nema ni unutarnjega razloga da se sumnja u *Memoriale* kao autentičan i vjerodostojan izvor i u njegovo svjedočanstvo o

³³ Polemika oko toga počela je već prije 1848. Protonotar Josip Kušević napisao je 1830. knjižicu o municipalnim pravima kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije koja se temelje na "ugovoru" hrvatskoga plemstva i Kolomana. István Horvath pisao je 1844. o Hrvatskoj kao od Kolomana pokorenim, dakle integralnom dijelu Ugarske. Odgovorili su mu 1846. F. Žigrović-Pretočki i Lj. Farkaš-Vukotinić. I Lászlo Száláy je 1861. tvrdio da su Mađari osvojili hrvatske zemlje i da su one zato sastavni dio Ugarske. Njemu je već odgovorio E. Kvaternik s knjižicom: "Was isti die Wahrheit" financiranom od Strossmayera. Gross 2000, 72, 167.

³⁴ Rački polemizira sa Száláyeovom knjigom: Zur ungarisch-kroatischen Frage, Pest 1863.

"dvostranom ugovoru" hrvatskih plemena i Kolomana. Zato bi već jednom trebali umuknuti "svjedoci dobom i mjestom odaljeniji, nejasni i sumnjivi, na koje ćemo ovdje u kratko pozornost svratiti jer zgoda kojom narod hrvatski stupi u državopravni odnošaj naprama kruni ugarskoj, duboko zasjeca u sav njegov javni život te je osobite znamenitosti".³⁵

Razumije se da Rački piše posebnom žestinom jer je spomenuti pripis historiji Tome arhidakona glavno opravdanje kontinuirane državnosti Hrvatske od vremena narodne dinastije. Historijska autonomija "Trojedne kraljevine" i dokumenti kao što su izbor Habsburgovaca za hrvatske kraljeve (1527.) i hrvatska Pragmatička sankcija (1712.) ne bi bili dovoljan odgovor mađarskome nastojanju da se briše hrvatska autonomija uz ostalo i pozivanjem na pokoravanje Hrvatske oružjem kralja Kolomana. U Habsburškoj monarhiji postojali su "historijski" narodi odnosno narodi prvoga reda koji su na području Habsburške monarhije nekada imali svoju državu (Austrijanci, Mađari, Česi, Talijani, Hrvati, Poljaci) i "nehistorijski" narodi. oni drugoga reda koji nikada nisu imali svoju državu na tom području a mogli su se pozvati samo na nacionalna, ustavna i prirodna prava. S gledišta nositelja hrvatske državopravne politike, Hrvati bi, oduzme li im se interpretacija o ugovoru dvanaestero plemena s Kolomanom kao o međudržavnom ugovoru, spalili na narod drugoga reda i zato na bespravni sastavni dio Ugarske pretvorene u jedinstvenu mađarsku državu. No valja istaknuti da je strastvena polemika o *Memorialu* trajala i u 20. stoljeću između samih hrvatskih povjesničara iako više nije postojala neposredna politička aktuelnost toga dokumenta.³⁶

U svojoj ocjeni izvora za stariju hrvatsku i srpsku povijest Rački se pozabavio i bilješkama Splitsanina Mihe Madijeva de Barbazanis (1290-1330.). On je pisao o papa i vladarima, o zgodama zanimljivim za Split te o hrvatskoj i dalmatinskoj povijesti kao pristalica anžuvinske dinastije. Rački kaže da je poglavljima davao bombastične nazive koji nisu odgovarali sadržaju, da je više deklamirao nego opisivao. Žao mu je što kod Mihe "neima glavne misli" niti jasne svrhe, pa o "pragmatizmu" nema ni govora. "U prošlost nije se dalo Spljetskom fragmentaristi zaroniti." Rački zna da Miha nije mogao postupati "po načelih sadanje historiografije" ali nije bio ni na razini boljih, njemu suvremenih ljetopisaca. Unatoč tome, Rački drži da će taj izvor biti koristan "pažljivu povjestniku" jer će mu svaka "iskrica" dobro doći, pogotovo ako se popuni listinama onoga vremena, a drži da je "naša bo domovina", tada pod vladavinom Anžuvina, upravljala sudbinom krune Sv. Stjepana.³⁷

Rački je obratio pažnju izvoru, nazvanom u djelu A. B. Krčelića fragmentom, i na tzv. zagrebačku kroniku koji se pripisuju goričkom arhidakonu Ivanu, sastavljaču sta-

³⁵ Književnik 1864, 375-387.

³⁶ Danas se uglavnom smatra da su tzv. *Pacta conventa* sastavljena sredinom 14. stoljeća kada je zacijelo nastala prva staleška organizacija u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, naime ustanova plemstva "dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske" pod zaštitom Ludovika Anžuvina. Uostalom, čak da je dokument autentičan, on bi zapravo svjedočio samo o Kolomanovim povlasticama hrvatskome plemstvu a ne o "dvostranom" državopravnom ugovoru. Klaić 1971, 31-33; Raukar 1997, 59-60; Goldstein 1995, 446-447; Klaić 1976, 602. Rački je radio na izdanju historije Tome arhidakona ali je djelo izašlo tek nakon njegove smrti.

³⁷ Književnik 1864, 544-549; Klaić 1976, 214-215. Rački se osvrnuo i na odlomke (zacijelo iz većega rada) Splitsanina a Cuthesa pod naslovom "De gestis civium Spalatinorum (1348-1371). Književnik 1865, 47-49.

tuta zagrebačkoga kaptola iz 1334. Ističe da je imao na raspolaganju jedan rukopis iz arhiva zagrebačkoga kaptola a drugi iz bogate zbirke Ivana Kukuljevića "koj mi ga svojom poznatom pripravnosću za ovu razpravu dobrovoljno uztupi". Ispričava se "pred štiocem" što ovaj izvor za događaje 14. stoljeća svrstava među one za raniji srednji vijek. To radi zato jer autor piše kratku historiju zagrebačke crkve do svoga doba. Pri tom profesionalni povjesničar Rački ponavlja svoju bitnu tezu "jer poviest meni nije samo politička, no i državna, pravoslovna i crkvena..." a za takav prikaz važan je izvor Ivan Gorički. Posebno upozorava na obavijesti o feudalnim odnosima koje će zanimati "prijatelje poviesti narodnoga gospodarstva".³⁸ Žali što se Ivanov rukopis "iz starije hrvatske prošlosti" izgubio i izražava nadu, koja ga ne napušta niti u vezi s ostalim dokumentima, da će se kojom sretnom zgodom ipak pronaći.³⁹

Rački ocjenjuje dva ljetopisa o mletačkoj opsadi Zadra 1345-1346. Utvrđuje njihovo međusobno dopunjavanje i razlike zbog oprečnih političkih nazorâ pisaca s obzirom na sukob Venecije i Ludovika Anžuvina. U njegovoj ocjeni izvorâ "naći će hrvatski poviestnik naputak" kako da se njima posluži a da se ne da zavesti od njihove pristranosti. Na taj način mogao bi naime "kolorit stranaka" vidjeti u pravo svijetlu.⁴⁰

Rački se pozabavio i memorijalom zadarskoga plemića Pavla Pavlovića pisanoga za vrijeme pobune protiv Sigismunda Luksemburgovca i njegove žene Marije. Koliko je bilo moguće sastavio je razmjerno cjelovit Pavlovićev životopis.⁴¹ Sama ga je buna posebno zanimala pa je o njoj razmjerno mnogo napisao. Istaknuo je da Pavlovićev "memoriale" nije ljetopis nego da su to nepovezane bilješke bez izrazite svrhe i "bez svakog historijskog pragmatizma". Kritizira što tekst ima mnogo talijanskih riječi ali i "misli hrvatskih". S obzirom na to što je Pavlović prelazio s jedne zavađene strane na drugu, Rački misli da bi ga "zlobni ljudi", poučeni primjerima iz 19. stoljeća, mogli smatrati "kruhoborcem" koji služi svakom političkom sustavu. "Ali nam kao historikom" je činjenica da se Pavlović ne "uzpaljuje" samo za jednu stranu, upravo jamstvo da su mu bilješke vjerodostojne, a potvrđuju to i listine. Važnost toga izvora Rački vidi i u tome što je hrvatski narod u razdoblju od smrti Ludovika Anžuvina do učvršćenja Sigismunda Luksemburgovca na ugarsko-hrvatskom prijestolju bio znamenit politički faktor na "jugo-iztoku Evrope". Treba dakle "neutrudivom pomnjom" tražiti u prašnim spomenicima i listinama svaku zraku pogodnu da "istraživaoc" razjasni i sitnice iz toga važnoga doba.⁴² Kako Rački redovno ocjenjuje kvalitetu izdanja izvorâ, on je ovom prilikom nezadovoljan s nekritičkim i manjkavim izdanjem toga izvora u djelu Ivana Lučića.⁴³

Rački ističe da ocijenjeni domaći izvori iz 14. stoljeća "nisu dovoljni hrvatskom povjestniku" i da on mora posegnuti i za inostranim ljetopiscima kao što je Mlečanin Andrija Dandolo. No odmah se ograđuje od njih poučavajući "našince" da moraju uzeti u obzir kako svi mletački ljetopisci pišu duhom neprijaznim "samostalnom razvitku hrvatskoga naroda" uz istočnojadransku obalu. Kada "našinac" ne bi tako postupio, slijedio bi Ivana Lučića koji je smatrao mletačku republiku "naravskom baštini-

³⁸ Šidak 1952, 64-69.

³⁹ Književnik 1864, 549-557.

⁴⁰ Obsidionis Jadrensis libri duo. Književnik 1864, 561-562; Klaić 1972, 204-207.

⁴¹ Memoriale Pauli de Paulo, patricii Jadrensis (1371-1408); Korbić-Čoralić 1998, 63.

⁴² Zato Rački kasnije razrađuje tu temu u jednoj od svojih najpoznatiji rasprava. Vidi. str.

⁴³ Književnik 1865, 37-47.

com i bagrorodjenom kraljicom obiju obala ovoga mora." Spominjući ugarskoga ljetopisca Ivana Turoczyja, kaže da se mletački i ugarski autori dopunjavaju i pružaju gradivo za sastavljanje prilično vjerne slike Trojedne kraljevine u 14. stoljeću, kojoj će zatim suvremene listine dati "živahniji kolorit". No i ugarske pisce treba nadgledati drugim izvorima jer oni žele u prvom redu proslaviti krunu Sv. Stjepana.⁴⁴

S obzirom na svoj jugoslavizam Rački se volio baviti temama koje su zasijecale i u srpsku povijest. Zato je ocijenio i srpske ljetopisce. Riječ je prije svega o rodoslovu srpskoga arhiepiskopa Danila (1325-1338 i njegova nastavka do 1376.) koji je četrnaest godina sjedio "na arhiepiskopskoj stolici sv. Save i upravljao crkvom srpskom" a stekao je mnoge zasluge na crkvenom, državno, prosvjetnom i gospodarskom polju. Pisao je jednostrana "žitija", tj. "pohvalna slova" srpskim vladarima i vladikama, prikazivao ih je kao samodršce, a nije vidio ništa drugo osim njihova ratna i bogoljubna djela. "Pod veličanstvom okrunjene glave u 'rodoslovu' izčezava" sve drugo, pa je Danilo obilazio "golu istinu" i mnogo toga prešutio. Zato i njegovo svjedočanstvo treba pažljivo usporediti s drugim vjerodostojnim izvorima.⁴⁵ To se mora učiniti i u slučaju osamnaest kratkih ljetopisa od 15. do 18. stoljeća. Ovom prilikom, kao i inače, Rački ističe da izvore treba izdavati po "znanstvenih načelih" kojima se služe priređivači "Monumenta Germaniae historica".⁴⁶

Rački se poziva i na Šafarika koji je sabrao neke srpske rukopise i njihovim izdavanjem zadovoljio i "povjestnika" i "jezikoslovca". No u tome on je ostao "jedinac na slovjenском jugu" gdje se misli da izdavač nema drugih dužnosti nego poslati rukopis u tiskaru i ispraviti tiskarske pogreške, tj. ne obavlja se kritika izvora. Rački se ljuti što neki izdavači štoviše misle da ne treba razrješavati kratice i dirati u ostale osobitosti srednjovjekovnih tekstova. Žali što se srpski ljetopisci nisu obazirali na prošlost svoga naroda od 7. do 12. stoljeća pa je zapadni "povjestnik" upućen na bizantske izvore, donekle na Dukljanina "i na svoj kritički um". Ljetopisi su pogotovo mršavi "za dobu toli znamenitu po srpski narod u kojoj narodna dynastija, koja je jedina ostala u narodnoj svijesti, osnova političku i crkvenu samostalnost i neodvisnost naroda srbskoga!" Račkome je krivo što je riječ samo o srpskim vladarima a nema slike postanka, razvoja i raspada srpske države pod žezlom Nemanjina doma, niti priče o državnom, kulturnom i književnom životu srpskoga naroda.⁴⁷

Neminovno je da se Rački i ovom prilikom vraća na svoju omiljenu temu odnosa katoličke i pravoslavne crkve. Žali dakle da u srpskim ljetopisima nema ni riječi "o vjekovitom nihanju srbske države između istočne i zapadne crkve", o promjenljivim odnosima između carigradskih patrijarha i papâ, o naginjanju srpskih vladara iz političkih razloga sad k istočnoj sad k zapadnoj crkvi. Uzrok je tome što su ljetopisi sastavljeni kada je već nastao jaz između srpskoga naroda i rimske crkve za koju se sma-

⁴⁴ Isto 1865, 49-52.

⁴⁵ Isto 1865, 218-229.

⁴⁶ I ovom se prilikom Rački poziva na na izdavače i priređivače *Monumenta* W. Wattenbacha i G. Pertza kao na uzore te želi slijediti njihove metode. Riječ je o 11. svesku koji sadrži brojne rukopise i "Annales Austriae". Treba naglasiti da se Rački nije služio samo kritičkim rezultatima njemačke erudicijsko-genetičke škole. Poznavao je i djela iz pomoćnih historijskih znanosti nastala po metodama francuske Ecole des chartes. AHA XII B, Rački Zoreu 29. VI 1880.

⁴⁷ Književnik 1865, 230-241.

tralo da je odstupila od pravoslavlja i postala heretička. I ti su kratki ljetopisi "homiletički i panegirički exkurzi" a ne potpuni životopisi. Oni naime pričaju o pojedinim nepovezanim zgodama s frazama koje prekrivaju samu povijest. Sve je to dakako pod utjecajem bizantske kronografije i bizantske književnosti uopće, a često su ljetopisi sastavljeni "slovensko-srpskim" jezikom. Rački dakako ne odriče vrijednost srpskim ljetopisima ali i ovom prilikom upozorava da se oni moraju nadgledati, ispraviti i popuniti drugim izvorima.⁴⁸

Rački je na čistu da svojim "kritičko-historičkim iztraživanjem" starijih izvora nije mogao zadovoljiti sve bitne "znanstvene potrebe". (Nije pisao o dubrovačkim izvorima) No siguran je da njegova rasprava nudi spoznaje koje se ne mogu šutke mimoići. Razumije se da on u zaključku nastoji upozoriti na već često spominjanu činjenicu kako se iz izvora vidi da je hrvatski narod stupio "u krug zapadne civilizacije", dok je srpski narod postao "gojencem" grčko-bizantinske. Srpski ljetopisci nisu pisali grčki niti srpskim pučkim jezikom nego "crkveno-srpski" kojim su se služili i u "svjetskih poslih", dok su hrvatski gotovo isključivo upotrebljavali latinski jezik. Međutim vatikanski ljetopis (popa Dukljanina) i glagoljske listine pisane su hrvatskim pučkim jezikom. Uz slovenštinu u crkvi je vladala latinština, a u javnom životu nije se uz latinski upotrebljavao hrvatski. Račkome je žao što se Hrvati ne mogu ponositi obiljem "povjestnika" jer se nisu kao Talijani i Nijemci u tolikoj mjeri "grijali na suncu zapadne izobrazbenosti". Ocjenama pobuda uzroka i posljedica u Tome arhiđakona nema premca u srpskoj kronografiji, a ostali hrvatski ljetopisci pisali su bez pohvalnih fraza, uobičajenih u bizantskoj i srpskoj historiografiji, a pripovijedali su o onome što su doživjeli i čuli i gdje su i u čemu sudjelovali. Srpska je historiografija, upozorava Rački, potpunija od hrvatske jer se životopisci bave neprekinutim nizom srpskih vladara od Stjepana (Stevana) Nemanje do kneza Lazara, pa se zato potpunije obaziru bar na jedan faktor državne prošlosti srpskoga naroda. Naprotiv, hrvatski srednjovjekovni izvori ne obuhvaćaju u cjelini ni hrvatsku državu ni hrvatski narod, već se bave uglavnom municipalnim pitanjima i sudbinom pojedinih općina. Oni su najviše nastali u Dalmaciji "u onoj zemlji hrvatskoj, koja je iz prve ruke primala i dalje razasijala luč mudrosti latinske". No u 15. stoljeću spriječen je razvoj hrvatske historiografije u Dalmaciji jer je ona počela služiti mletačkom lavu i oddijelila se "od državnog tiela s ove strane Velebita". Niti srpska historiografija nije se mogla pod turskim kopitom dalje razvijati. Očigledno se Rački nadao da je "jugoslovenska poviest" u 19. stoljeću krenula novim putem i da će se hrvatski i srpski narod riješiti do "danas" neizliječenih rana.⁴⁹

Rački je u *Književniku* napisao još tri rasprave. Već je prije polemizirao sa srpskim piscima koji su tvrdili da Srijem nije nikada pripadao Hrvatskoj.⁵⁰ U *Književniku* on je sustavno izložio svoja istraživanja o odnosu srpskih despotâ i "doselica" prema hrvatskoj i ugarskoj kruni (1426-1503). Držao je da srpski despoti iz roda Brankovića u Ugarskoj i Srijemu nisu uživali iznimne povlastice i da nisu gospodarili Srijemskom županijom kao posebnim upravnim područjem nego da im je ugarsko-hrvatski ustav dao samo ona prava kakva su uživali ostali velikaši i zemljoposjednici. Za doseljenike iz Srbije u Ugarsku i Srijem kaže da su podvrženi zemaljskim zakonima kao ostali po-

⁴⁸ Isto 1865, 380-396.

⁴⁹ Isto 1865, 397-398.

⁵⁰ Uradio je to u *Pozoru* 1861.

danici i da su gospoštije i vlastelinstva imali srpske doseljenike-kmetove.⁵¹ U raspravi o obrani hrvatsko-slavonske granice u 16. i 17. stoljeću s državnopravnoga gledišta, važnoj zbog zahtjeva za sjedinjenjem Krajine s Hrvatskom i Slavonijom, Rački želi pokazati kako su hrvatski staleži nastojali bezuspješno spriječiti da se u Hrvatskoj i Slavoniji osnuje neustavna vojna oblast.⁵²

U vrijeme izlaženja *Književnika* Rački se i dalje bavio temama zacrtanim već pedesetih godina. "Ja radim na hrvatskoj povijesti", pisao je Preradoviću, "ali ide sporo, jer imadem službene posle (kao školski nadzornik M.G.), pišem za "Književnik"⁵³ Nije jasno je li se Rački ipak spremao za sintezu hrvatske povijesti iako se prema njoj odnosio s rezervom jer je držao da za takav podhvat treba prikupiti obimno gradivo.⁵⁴ Možda je samo mislio na pripreme pri studiju i skupljanju izvora za obradu njemu važnih tema a sintezu je zamislio za neko kasnije razdoblje. Za *Književnik* je svakako napisao brojne ocjene koje odlično rasvjetljavaju njegove stavove kao prvoga hrvatskoga profesionalnoga povjesničara.

Zahtjevi i želje za "pučkom knjigom" bili su posebno glasni kada je riječ o hrvatskoj povijesti. Natječaji Matice ilirske ostali su jalovi. Jedino se kasniji vrsni povjesničar Ivan K. Tkalčić usudio 1861., kada je imao dvadeset i jednu godinu, objaviti skromnu "Hrvatsku povjestnicu" koja je poslužila pučkoj školi. Naišla je na znatan odjek pa je 1863. izašlo drugo izdanje što je bio izuzetan slučaj u književnoj proizvodnji ograničenoj nedostatkom autorâ, poteškoćama financiranja izdanja i nerazvijenom trgovinom knjigama. Rački je ocijenio drugo izdanje Tkalčićeve "Hrvatske povjestnice" kao nužno i korisno za pouku školske mladeži ali je iskoristio priliku da sa gledišta profesionalnoga povjesničara pouči čitatelje kako bi trebalo pisati o hrvatskoj povijesti. Ističe da je mladi pisac marljivo prikupio gradivo iz postojećih djela, preuzimajući njihove mane i prednosti. Predpostavlja da ni sam Tkalčić ne želi da mu se knjižica prosuđuje kao "izvorno djelo". Zato se Rački ne želi baviti "strogom kritikom" nego samo svratiti pozornost mladoga pisca i ostalih kako bi trebao pisati "poviest našu za puk" i mladež pučkih učiona. Rački kaže da Tkalčić prilično shvaća glavna razdoblja "prošlosti hrvatske" ali da je trebao uvodno opisati zemlje koje su zauzeli Hrvati i Srbi i nešto reći "o narodu slovjenskom uobće". Rački je uvijek imao pred očima "pragmatičnu" historiju dakle sustavno istraženu i razrađenu temu, uzročno-posljedično povezano događaje sa svrhom da pruži pouku čitatelju i ojača njegov "narodni duh". Zato sugerira autoru kompoziciju takvoga pregleda hrvatske povijesti u pet razdoblja.⁵⁵ Kako je najpoučnije i najnužnije poznavanje razdoblja narodne dinastije, Rački dijeli hrvatsku povijest prema vladarskim domovima. Međutim, ne radi to mehanički nego

⁵¹ Književnik 1865, 476-488.

⁵² Isto 1866, 510-541. Tekst je ponovno objavio u Pozoru 8. IV - 27. IV 1867. U Književniku 1864 (485-488) Rački je objavio "prineske" za "jugoslavjensku epigrafiku"

⁵³ AHA XVA IX, O Preradović, 29. VIII 1865.

⁵⁴ O tome se u knjizi posebno govori..

⁵⁵ 1. doba "podpune i suverene narodne samostalnosti"; 2. doba Arpadovića "na prijestolju hrvatskom" kada se kraljevska vlast izvršavala preko vojvode, najčešće "kraljevića"; 3. doba Anžuvina s glavnom temom ugarskoga centralizma i otpora hrvatskih staleža i banova; 4. borba "knezova" za ugarsko i hrvatsko prijestolje uz sukob različitih stranaka (od smrti Ludovika (1382) do poraza Ludovika II (1526)); 5. doba vladanja Habsburgovaca.

pokušava dati pojedinim razdobljima smisao u skladu s kontinuitetom hrvatske povijesti.

Takva kompozicija bila bi dakle okosnica koju se ne bi smjelo ispuniti jednostrano, kako to radi Tkalčić. "Život naroda neočituje se u samih krvavim ratovih: s toga nesmi je ni poviest, koja ima predočiti sliku narodnog života, biti zgolnja poviest vojena. Krvavi rat samo je posledica duševne i umne borbe, borba ideja..." Kada nije tako, riječ je o divljim hordama kao što su Huni, Avari i Tataři. Život naroda je, prema Račkome, prije svega borba za duševni napredak, za duševnu i državnu slobodu. To je borba narodnoga duha u književnosti i umjetnosti protiv materijalnoga svijeta i vanjskih prepreka na stazi narodnoga razvoja. "Poviest dakle nesmi je opisati samo krvavu borbu; ona mora obazrieti se na borbu na polju crkvenom i državnih institucija, na polju književnosti i umjetnosti." Ako se tako ne postupa i pri pisanju za pučke učione i školsku mladež, povijest se ne može nazvati "učiteljicom života". Umjesto što je Tkalčić opisao sve velike i male bitke, trebao je hrvatskoj mladeži predstaviti borbu predaka za državna prava i "povlasti" stečene u narodnom jeziku i crkvi, književno djelovanje od 15. stoljeća dalje. Tkalčić je izostavio osnovne temelje hrvatskoga državnoga prava. Za takav pristup postoji doduše samo "razkomadano" gradivo ali se ono može sakupiti i "poredati". Tek od Račkoga preporučeni način pisanja "kratke poviesti narodne" mogao bi biti "zrcalo prošlosti narodnje".⁵⁶

Rački je nastavio s kritičkim primjedbama Kukuljevićeva djela, koje zbog izostavljanja "stroge kritike" izvora i nedovoljne sustavnosti nije odgovaralo njegovim istraživačkim načelima. Proširio je ocjenu Kukuljevićeve "povjestno-kritičke razprave" o borbi Hrvata s Mongolima i Tatarima.⁵⁷ Nadao se da će Kukuljević primiti njegove primjedbe "kano izjav svoga iskrenoga štovatelja i cjenitelja njegovih književnih zasluga". Ponovno se žali što "europska Klio" nije zabilježila žrtve "naroda slovjen-skog" u obrani kršćanske civilizacije, a pogotovo ratovanje Hrvata protiv Mongola na ugarskom i hrvatskom zemljištu. Zato mu je Kukuljevićeva "monografija tim milija". U Kukuljevićevu "pohvaljenom djelu" kritizira nedostatak kompozicije te izostavljanje opisa mongolskih ratova uopće te stanja u Ugarskoj i Hrvatskoj uoči mongolskih ratova. No unatoč skućenu okviru Kukuljevićeva rasprava pripada, po mišljenju Račkoga, među najbolje dotada napisane rasprave "o pojedinim čestih hrvatske poviesti" a trebalo bi ih biti više.⁵⁸

Žaleći da je u 15 godina postojanja izašla tek osma knjiga *Arkiva za jugoslavensku povjestnicu*, Rački ne pripisuje krivnju uredniku Kukuljeviću nego nestašici novćanih sredstava i nedovoljnoj potpori članova Društva. Nabraja brojne mane pojedinih priloga a pozitivno ocjenjuje samo objavljivanje djela dnevnika Mlećanina Marina Sanuda.⁵⁹

⁵⁶ Uzor mu je "Dzieje Polski", historija za puk Joachima Lelewela, u kojoj stric prića sinovcima o povijesti brojnih životnih područja poljskoga naroda. To dakle nije samo politička historija.

⁵⁷ Ta je recenzija bila objavljena u *Pozoru*.

⁵⁸ Književnik 1864, 131-133.

⁵⁹ Kritizira izdavanje bosanskih i dubrovačkih listina tzv. građanskom umjesto starom ćirilicom. Budući da su u postupku izdavanja ne čini razlika između izvornih listina i većinom iskvarjenih prijepisa, Rački upozorava da se uz pomoć "zakona paleografije" mora pokušati iz prijepisa rekonstruirati prvobitni izvor. Standarda izdavanja izvora drži se i Šime Ljubić u kritici izdanja Sanudova dnevnika i jednoga popisa akata za povijest Srba i "ostalnih jugoslavena" u mletačkom arhivu. Književnik 1865, 290-299.

Organ "historičkoga" društva morao bi nastojati da iskoristi izobilje dragocjenih historijskih i arheoloških izvora za redovno objavljivanje.⁶⁰

U ocjeni rasprave o životu Nikole Zrinskoga, sigetskoga junaka, Rački hvali autora Matiju Mesića kao ukras "našoj mladanoj povjestnoj književnosti" ali ima i primjedbe na njegovo u brzini sastavljeno djelo povodom tristogodišnjice proslave sigetske bitke. Do Mesićeva djela u "hrvatskoj knjizi" nije o Zrinskom ništa pisano "na visini historičke znanosti" dakle niti na temelju arhivskih istraživanja. Žali što Mesić nije imao vremena obratiti pažnju "na povjestni pragmatizam", tj. na sustavno izlaganje teme na osnovi kritike izvora i s njome usklađenu kompoziciju. Šteta je također što u autora ne postoje "reflexije, koje bi pripoviedane čine subjektizovale, čitaoca povukle na duševno sudjelovanje i celomu životu dale neki uzlet". Rački hvali Mesićev način upotrebe izvora ali mu predbacuje pre veliku "skrupuloznost" koja se temelji samo na onom što je u izvoru "crno na bielom" napisano, tj. Mesić samo niže obavijesti a ne upušta se u interpretaciju kao važnu fazu znanstvenoga postupka profesionalnoga povjesničara.⁶¹ Rački hvali doprinos "hrvatskoj učenoj književnosti" Petra Matkovića, pisca statistike austrijske carevine za viša učilišta. I ovom se prilikom vidi koliko cijenjeni obavijesti o različitim područjima društvenoga života, no najvažniji mu je prikaz ustava i uprave sljubljen "s faktičnim obстојateljstvi".⁶²

Rački je dakako želio redovno obavještavati čitatelje o izdanjima u Srbiji prije svega o *Glasniku društva srpske slovesnosti* od 1865. *Glasnika srpskoga učenog društva*. U povodu sveska iz 1863. kaže da je u časopisu bilo vrijednoga materijala za srpski jezik i prošlost i za stanje srpske kneževine, ali da se posljednje dvije-tri godine osjeća pad razine. Objavljuju se naime prilozi koji ne odgovaraju svrsi i ne koriste srpskoj književnosti, tj. kompilacije iz strane književnosti umjesto rezultata domaćih istraživanja.⁶³ U siječnju 1864. ukinuto je "Društvo srpske slovesnosti", a u srpnju 1865. knez Mihajlo ga je "uzkrisio" pod nazivom "Srpsko učeno društvo" koje je u četiri odsjeka organizirano pod nadzorom i pokroviteljstvom srpske vlade. U ocjeni prve knjige *Glasnika srpskog učenog društva* Rački kaže da Hrvati žele novoj ustanovi sve najbolje. Srpsko je učeno društvo neka vrst predinstitucije buduće Akademije i počelo je dakle s radom jednu godinu prije Jugoslavenske akademije. Rački obavještava o beogradskoj Velikoj školi, a kao školski nadzornik želio bi da jedan "kneževski Srbin" opiše u *Književniku* stanje srpskoga školstva. Sa svoga viđenja urednika *Književnika* koji je objavljivao samo originalne priloge, Rački kritizira što se u prvom svesku *Glasnika* ne nalaze izvorni historijski članci nego samo prijevodi i želio bi da se brojni izvori za srpsku povijest i starine što prije izdaju.⁶⁴ U vezi s drugim sveskom *Glasnika* Rački se raduje što u časopisu više nisu "zgotjni preradci" ili skraćena općenita znanstvena pitanja, ali upozorava na jedan prilog koji nije rađen na nepoznatim izvorima nego je prerada starijega autora.⁶⁵

⁶⁰ Književnik 1865, 447-448

⁶¹ Književnik 1866, 590-596. Rački kritizira jedan kronološki prospekt povijesti Dalmacije, izdan na talijanskom u Zadru 1863. a pisan u duhu "dalmatinskih autonoma". Načelno ističe da je u "historiografiji europskoj" sinkronistički a pogotovo kronološki način pisanja potpuno zastario. Književnik 1864, 135-137.

⁶² Književnik 1866, 599.

⁶³ Riječ je o jednom lošem pregledu Hegelove filozofije. Književnik 1864, 440-441.

⁶⁴ Isto 1865, 578-580.

⁶⁵ Isto 1866, 596.

Rački je dakakako izvještavao i o posebnim historijskim izdanjima u Srbiji. Riječ je najprije o "Istoriji srpskog naroda" Nikole Krstića (1863-1864), napisanoj za mladež liceja u Beogradu. To djelo pripada skupini sličnih radova iz pedesetih godina nadahnutih ideologijom Vuka Karadžića. No Rački nije o tome govorio. Izrazio je svoje neslaganje s nekim Krstićevim interpretacijama, a po njegovu mišljenju Krstić se poslužio samo "znanstvenim rezultatima svojih prednjaka" ali ih je dobro poredao "i u pragmatičnoj svezi nanizao". Djelo dakle može poslužiti obrazovanim Srbima kao čitanka u kojoj će naći ugodno štivo iz života svojih otaca. Posve negativno Rački je ocijenio "Dečanske spomenike" Stevana Ristića (1863-64) koji se temelji isključivo na gradivu objavljenom kod Šafarika i u *Glasniku srpske slovesnosti* i nisu u skladu sa standardom izdavanja građe. Opis Bosne Tome Kovačevića (1865) Rački je također ocijenio negativno, kao pokvareno izdanje Zemljopisa Ivana Jukića (1851) i osudio je pogotovo autorove tvrdnje da su stanovnici Bosne "sami ovejani Srbi" i da je hrvatsko ime proizašlo isključivo iz zlokobne "popovske fabrike".⁶⁷

Domentijanov životopis Sv. Simeuna i Sv. Save svog budućega suradnika Đure Daničića, Rački je ocijenio kao hvale vrijednu iznimku među srbijanskim izdanjima starina jer se autor drži standarda "nove dobe". Daničić nije objavio prijepis rukopisa bez obzira na greške nevjestih prepisivača, nego je nastojao povratiti izvore "u prvobitnu pravilnost i izpravnost."⁶⁸ Daničić je također izdao "Živote kraljeva i arhiepiskopa srpskih" od arhiepiskopa Danila i to u Zagrebu (1866). Uz neke primjedbe "s gledišta stroge historičke kritike" Rački je u ime jezikoslovaca i povjestnika te ljubitelja "jugoslavjske" prošlosti radosno pozdravio ovo djelo.⁶⁹

Svoj slavizam, jugoslavizam i shvaćanje "narodne književnosti", Rački je obrazložio u više priloga u *Književniku*. Uvjerenje da se duhovna razina slavenskih narodâ a prije svega "Jugoslavjena" može razvijati samo na "narodnom" jeziku, Rački je energično izrazio u svom odbojnom stavu prema prvome svesku časopisa *Slavische Blätter* koji je u Beču počeo izdavati Abel Lukšić.⁷⁰ On je držao da je koristan slavenski kulturni list na njemačkome jeziku jer ga poznaje sva slavenska inteligencija i jer se na taj način Nijemci mogu obavijestiti o duševnom i ćudorednom životu Slavena. Rački najprije konstatira da je i danas, nakon toliko naporâ (slavenskih preporoditelja i pisaca) razina "slovenske svijesti" katastrofalno niska. Rački bi bio sretan kada bi od 80 milijuna slavenskih duša bar njih 80.000 bilo proniknuto "mišlju, neću kazati narodnoga, već plemenskoga jedinstva". (Prema tome Slaveni bi bili narod koji se dijeli u plemena.) Žali što "ideja slovenska" živi samo u glavama učenjaka koji se nadahnjuju njenim nositeljima Šafarikom i Kollarom. Ta uzajamnost na književnom i duševnom polju ograničena je neprebrodivim Rubikonom. Naime, još ne postoji niti "jedinstvo naroda slovenskih na jugu", niti književno jedinstvo Srba i Hrvata s jedne strane a Slovenaca s druge strane. "Sloveni na jugu" nisu se štoviše duševno upoznali

⁶⁶ Isto 1864, 596-597.

⁶⁷ Isto 1866, 156-157.

⁶⁸ Isto 1865, 446-447.

⁶⁹ Isto 1866, 599.

⁷⁰ Lukšić je bio utemeljitelj tiskare u Karlovcu (1861-1864), izdavač književnoga časopisa *Glasonoša* (1861-1865). List *Slavische Blätter* izlazio je u Beču samo 1865-1866.

niti priznaju da su jednokrvna braća s istim ciljem. Pogotovo se ne može govoriti o uzajamnosti svih grana rascijepanoga "i u ideji samo živućega Slovjentstva!".⁷¹

Prema Račkome treba najprije buditi "sviest narodnu pojedinih plemena", tada će na temelju napredka pojedinih grana "prolistati i cielo stablo...kada si putem kulture svaki narod slovjenskoga plemena obezbiedi svoju individualnost" onda će možda nastati uvjeti za njihovu duševnu vezu. No narodna prosvjeta, nastavlja Rački, može se postići samo narodnim jezikom i narodnom književnošću za koju, uz ostale slavenske rodoljube, moraju svoj stijeg dići i "hrvatsko-srbski". Sve ostalo, što je preko toga, ima se ostaviti "strogoj" znanosti i pojedinim glavam". Očigledno pri tome misli na svrhu Jugoslavenske akademije. Rački je zato uvjeren da njemački listovi ne mogu pomoći "ni mrvice k prosvjeti hrvatskoga naroda" jer mu ne bude samosvijest niti mu obožavaju književnost. Naprotov, čitanje njemačkih knjiga je zapreka razvoju hrvatske književnosti, pa bi, uza svo štovanje bogate njemačke književnosti, trebalo mnogo više pisati i čitati hrvatski. Rački upozorava da listovi "koji se pišu panslavističkim, t.j. njemačkim jezikom" ne koriste međusobnom upoznavanju Slavena. Umjesto njih, želio bi organ na raznim slavenskim jezicima kojima bi se širila prava književna uzajamnost.

Uz ostalo Rački je uvjeren da nije potreban njemački list da Nijemce upozna sa Slavenima. Oni naime imaju o njima mogle obavijesti iz temeljnih slavističkih historijskih i filoloških djela pisanih na njemačkom jeziku. Prema Lukšićevoj logici upoznavanja Nijemaca sa Slavenima, trebalo bi izdavati listove i za Francuze, Talijane i Engleze. Zato Rački žali što je Lukšić za nekoristan podhvat dao "materijalnu žrtvu" koju je trebao uložiti "u mnogo uhamniju korist narodne hrvatske knjige". Ova naime zahtijeva "kano žedan vode" rodoljubivih nakladnikâ te imućnih, darežljivih podupirateljâ. To se odnosi na "pučku kulturu" i na beletristiku koja treba "vješto rukovodjena, a na širih podlogah osnovana organa". Naposljetku Rački kaže da on ne mrzi nego štuje njemačku knjigu "kojoj imam ponajviše zahvaliti ono malo svoga znanja. Nu inostrane književnosti imaju nam biti samo pomagalom naše vlastite".⁷²

U svojoj ocjeni praškoga narodopisno-literarnog zbornika "Jihoslované" (1864) Rački je posebno pohvalio Jagićev prilog o književnom jeziku "hrvatskom i srbskom" i držao je da je autor prokročio put "savršenijoj poviesti književnosti srbsko-hrvatske i slovenske prema zahtievom sadanje znanosti te struke". Istaknuo je veliku korist toga pristupa za "plemena jugoslovenska" Ocjenjujući priloge raznih autorâ, Rački odobrava prikaz Hrvata i Srba kao jednoga naroda, odbija shvaćanja da su svi štokavci Srbi i "theokratski i vjerozakonski" moment u narodopisu (podjele Hrvata i Srba prema vjeri) te Kopitarove i Miklošičeve teze da na slavenskom jugu postoje samo slovenski, srpski i bugarski jezik. Slovenci, Hrvati i Srbi trebali bi imati jedan književni jezik jer Slovenci ne mogu stvoriti svoju vlastitu književnost nego bi morali "prigriliti" hrvatski i srpski književni jezik. Tek onda postići će se ono "za čim mi Jugosloveni imamo težiti, a to je samostalna narodna književnost". (Tom prilikom ne spominje Bugare.) Predviđa za "srbsko-hrvatsko pleme" i "srbsko-hrvatsku knjigu" lijepu budu-

⁷¹ Upozorava na suprotnosti između Poljaka i Rusa, Poljaka i Rusina te Čeha i Slovaka.

⁷² Književnik 1865, 138-140.

čnost "ako inače poslene ruke ne uskrate joj svoje pripomoći", tj. ako Jugoslavenska akademija bude mogla izvršiti svoju zadaću.⁷³

Na svoj način Vatroslav Jagić zastupa na području filologije ista načela kao Rački. Ističući "historičku istinu" da je "hrvatski i srbski jezik" od pamtivijeka jedan te isti, on upozorava na povijesno nastala zemljopisna imena na "pometnju" nazivâ u 18. i 19. stoljeću koju su po tuđem uzoru proizveli slovinski i ilirski "učeni" nazivi u Dalmaciji, dok je u hrvatskom Provincijalu bilo živo "ime narodopisno 'slovensko' uz razvijajuće se ime državno 'hrvatsko'". I on razmatra genezu tvrdnji srpskih autorâ "da pravih Hrvata u smislu narodopisnom neima". Pišući o hrvatskom jeziku u prošlosti, Jagić se također bavi "krivim načelom" o hrvatskom jeziku i odnosu hrvatskog i srpskog naroda koje se proširilo posredstvom Vuka Karadžića, tj. da je štokavsko narječje isključivo srpski jezik i da su prema tome svi štokavci Srbi. No ujedno ga brani jer upozorava da je on svoj članak "Srbi svi i svuda" (u kojem je prvi put izložio te teze) pisao 1836. kada se malo znalo o prošlosti jezika i kada je u Varaždinskoj i Zagrebačkoj županiji vladala "hrvaština" (kajkavska) koja se prije s etnografičkog i filološkog gledišta "mnogo razložitije slovenštinom nazivala".

Značaj slavizma i jugoslavizma u Jagića i Račkoga dobro se vidi u njihovoj ocjeni izdanja djela Pavla Josefa Šafarika kojega slave kao "prvoga učenjaka našega vieka u obćeslovljenskom smislu". Jagić uz to hvali Šafarika da se vjerno držao izvora "kritičkim razborom" ali ističe da je kasniji napredak "strmoglavio" istraživanje prvih slavista "u negativnu vrijednost". Pri tom misli na znanstveni pristup uopće jer Šafarikovo djelo nije prava historija nego su to velikom točnošću ali mehanički skupljene biografske i bibliografske bilješke. Šafarik je dakako zadužio Hrvate pažnjom koju je posvetio glagoljici, no u međuvremenu su novi izvori i djela znatno proširili i produbili skromnu razinu njegovih tadašnjih obavijesti. Jagić je zabrinut da bi čitatelji mogli prihvatiti Šafarikovo zastarjelo znanje kao mjerodavno.⁷⁵

U tom smislu Rački je mogao reći više jer je ocijenio Jirečekovo izdanje drugoga i trećega dijela Šafarikove Historije južnoslavenske literature, naime ilirsku i hrvatsku, te srpsku književnost.⁷⁶ Rački ponovno ističe da se u skladu s napredkom "jezikoslovi-ja i poviesti" hrvatsko-srpska ili hrvatska i srpska književnost smatra jednom te istom, razdvojenom samo azbukom. Zato se knjige pisane latinicom računaju u hrvatsku a ćirilicom u srpsku književnost. Razlike dviju azbuka "izčežavaju pod istim filološkim povećalom". Rački se slaže s izdavačem Šafarikova djela da bi svaki "izobraženi" Hrvat morao držati svojom i ćirilsku knjigu. No knjige tiskane latinicom i ćirilicom ne nalaze jednaki odziv s ove i one strane Dunava. Tome nije krivo nejedinstvo hrvatske i srpske književnosti "koje je izčežlo u ponoru razvratne prošlosti" ni neslavenska pisma latinica i ćirilica nego su to "ine posvema okolnosti", tj. za Slavene

⁷³ Isto 1864, 431-435.

⁷⁴ Isto 1864, 332-358; 447-585. Drugi dio Jagićevih "Primira staro-hrvatskoga jezika iz glagoljskih i ćirilskih književnih starinah" za VII i VIII razred gimnazije" (1866). Isto 1866, 597-598.

⁷⁵ Jagić ocjenjuje Jirečekovo izdanje skupljenih Šafarikovih bilježaka iz 1833. pod naslovom: "Geschichte der südslavischen Literatur, Slowenisches und glagolitisches Schriftthum" (1864). Književnik 1864, 435-437.

⁷⁶ "Paul J. Šafariks Geschichte der südslavische Literatur, II Illyrisches und kroatisches Schriftenthum" (1865), Književnik 1865, 128-132.

nepovoljno stanje na Balkanu i u Habsburškoj monarhiji. Rački se nada da će vrijeme koje je srušilo "stieniu" između latinice i ćirilice "u jednoj inače književnosti" ukloniti i ove zapreke.

Šafarik dijeli južnoslovenske književnosti u slovensku, hrvatsku (kajkavsku), ilirsku (štokavsku i čakavsku) te srpsku književnost. Rački se boji da bi se zato "gdjekoj" Hrvat mogao "uzgorčati" i shvatiti ovo djelo kao "zamet novoga razdora izmed Hrvatsva i Srbstva". Zato on kritizira Šafarikovu podjelu južnoslavenske književnosti kao zastarjelu i u sebi proturječnu. Najprije upozorava da je Šafarik već 1826. u svojoj Historiji slavenske literature (Geschichte der slavischen Literatur) ubrojio u srpsku književnost sve knjige pisane štokavskim narječjem, a podijelio ih je na knjige Srba "grčkoga obreda i katoličke crkve" (Dalmatinaca, Slavonaca i Bošnjaka).⁷⁷ Hrvatском smatrao je samo kajkavsku književnost u Varaždinskoj, Križevačkoj i u dijelu Zagrebačke županije, a hrvatski bi jezik bio samo "razrječje" slovenskoga, koje spaja "srbsko-dalmatinski" jezik sa "slovensko-kranjskim". Kasnije je pod utjecajem ilirskoga pokreta odvojio od srpske književnosti "ilirsku", tj. hrvatsku štokavsku i čakavsku književnost, tako da je kajkavština i dalje ostala jedino hrvatsko, doduše polutansko, narječje. Šafarik je držao da su Srbi i Hrvati "genetički" jedno pleme, da se jezik Hrvata nije nikada toliko razlikovao od onoga Srba da bi se mogao smatrati posebnim narječjem, da su na kajkavskom području prvobitni stanovnici bili Slovenci. Jezik "pravih Hrvata", kako kaže Rački, u Vojnoj krajini, Primorju i sjevernoj Dalmaciji, Šafariku je samo "razrječje" (Spielart, Varietät) "srbskoga narječja".

Rački upozorava na Šafarikovu nedosljednost. Naima ako je jezik Hrvata i Srba jedan te isti, ako je hrvatsko narječje samo "razrječje" "hrvatsko-srpskoga" jezika, onda bi se književnost pisana tim jezikom morala zvati "hrvatsko-srpskim" imenom. Kada bi joj se htjelo nametnuti jedno ime, ono bi s jednakim pravom moglo biti i hrvatsko i srpsko, a kada se tu književnost baš želi dijeliti onda bi se, prema Račkome, književnost nikla na zemlji "genetičkih" Hrvata morala zvati hrvatskom, a ona na zemlji "genetičkih" Srba - srpskom. Još jedna mogućnost bila bi podjela po azbuci na hrvatsku i srpsku književnost, što bi bio "unicum" u književnoj povijesti prosvijećenih naroda kod kojih se značaj književnosti određuje prema jeziku a ne prema pismu. No Šafarik se, kako kaže Rački, ne drži tih povijesno razvijenih filoloških načela pa stvara zaključke "proti priznanim znanstvenim normama". U drugom svesku svoje knjige uvrštava u povijest ilirske književnosti autore koji pišu latinicom a štokavskim ili čakavskim narječjem, dok je književnost na ćirilskom srpska a samo kajkavska književnost pripada povijesti hrvatske književnosti. Ilirska i srpska književnost je dakle po Šafariku ista a razlikuje se samo pismom. Zašto, Šafarik, pita se Rački, zove "prave Hrvate" (među Jadranom, Cetinom, Vrbasom, Kupom i Savom koji su pisali hrvatski) ilirskim piscima a njihov se jezik, prema njemu, jedva razlikovao od srpskoga. Zašto je Šafarik, pita dalje Rački, pisce građanske Hrvatske koji su, kako on misli, zapravo Slovenci pribrojio hrvatskoj književnosti a Marka Marulića, koji je svoj jezik

⁷⁷ Osudivši Šafarikove podjele na "Slavosrbe" rimskoga i grčkoga obreda, Ante Starčević je konstruirao svoj pojam "Slavoserbi" u smislu dvostrukih robova (sclavus i servus). Uvjeren da je cijela slavistika izmišljotina, on nije priznavao Šafarikov znanstveni doprinos, kao Rački i Jagić, nego je u njegovu djelu vidio samo zlokobni pokušaj uništenja hrvatstva. Gross 2000.

zvao hrvatskim, i druge hrvatske renesansne pisce pretvorio u ilirske. Nasuprot tome Rački ističe: "Oni dakle neidu u nijednu inu poviest književnu ovoga svieta, osim u hrvatsku...", a ako Šafarik misli da pripadaju ilirskoj književnosti onda to vrijedi i za srpske književnike koji su pisali jednakim jezikom ali ćirilicom. Onda bi povijesti srpske književnosti pripadali samo pisci slaveno-srpskoga jezika.

Rački misli da je Šafarikov "logički skok" izazvan s jedne strane stanjem srpstva koje je za Miloša Obrenovića steklo "na pol neodvisnu državu" i dočekalo prvi procvat književnosti. Vlada, društvo i pisci skupili su se "pod stiegom imena srbskoga; ter su ovomu nastojali doma i u inostranstvu slavu steći". Istovremeno na "zemljištu hrvatskom", prije svega u Dalmaciji i Dubrovniku vladalo je od 18. stoljeća mrtvilo a rijetki su pisci upotrebljavali ilirsko ime "presadjeno tudjinstvom" u Dalmaciju, Dubrovnik i u Slavoniju gdje se pisalo "ilirski" i "slavonski". U Zagrebu postojala je "horvatska" kajkavska književnost ali su zagrebački rodoljubi poprimili štokavsko narječje. "Nu misleć da će jim poći za rukom hrvatsko i srpsko ime u knjizi sjediniti i sljubiti u neutralnom imenu, imenu geografičkom, podigoše stieg ilirstva." Dakako da Rački tim primjedbama ne želi umanjiti zasluge književnika ilirizma koji su željeli sjediniti "duševno razciepan narod". U tom ozračju s jedne strane srpstva a s druge strane ilirstva, Šafarik je pisao svoju historiju južnoslavenske književnosti.

Rački dakle nastoji ispričati Šafarikove zablude prikazujući ga kao čovjeka svoga vremena, tj. "prve phase slovjenskoga pokreta". On sam dakako pripada drugoj "fazi". Kaže štoviše da sada i gimnazijalci imaju ono znanje iz povijesti hrvatske književnosti koje je Šafarik u svoje vrijeme s mukom skupio. Misli da bi se zacijelo radovao kada bi mogao vidjeti kako se razgranalo stablo "koje on svojim umom njegovaše, svojim znojem zalievaše", tj. slavistika.⁷⁸

Istakla sam da se iz prijašnjih članaka Račkoga jasno vidi njegovo mišljenje da su Hrvati i Srbi jedan narod po porijeklu i da zato moraju podići jedinstvenu književnost, tj. kulturu, a da su se povijesno razvili kao dva naroda po državnom pravu. Takvo je gledište izazivalo mnoge nedosljednosti izražene i u njegovim spomenutim priložima u *Književniku*. Najprije riječ je o brkanju pojmova "pleme" i "narod". Slaveni su jedan narod razdijeljen u plemena a u suprotnosti s time kaže na drugome mjestu da su Slaveni pleme razdijeljeno u narode. U njegovim su historijskim priložima Hrvati u srednjem vijeku bili narod podijeljen u plemena kao i ostali Slaveni. Ponekad se ti pojmovi poistovjećuju jer Rački primjerice govori o narodnoj svijesti pojedinih južnoslavenskih plemena. S jedne strane Hrvati i Srbi su jedan narod, ali braneći hrvatstvo dalmatinske i dubrovačke književnosti od nametanja ilirskoga imena, upotrebljava pojam genetički Hrvati i genetički Srbi. Ipak zastupa načelo o "hrvatsko-srpskom" ili "srpsko-hrvatskom" narodu s jednom književnosti, kojoj se mora priključiti i slovenska, iako zna da u praksi nema nikakve veze između hrvatske i srpske književne proizvodnje. Prema tome jedinstvena književnost bila bi stvar budućnosti kao, uostalom, i slavenska uzajamnost koja postoji samo "u ideji". Pri tom se Rački odriče ilirizma, a kako je jedinstvena "hrvatsko-srpska" književnost pitanje budućnosti, u kojoj će bitnu ulogu odigrati Jugoslavenska akademija, on piše o hrvatskom narodu, jeziku i književ-

⁷⁸ To Rački kaže u svojoj ocjeni Šafarikovih sabranih spisa (1864-1865). Književnik 1865, 457-458. I tom prilikom usput kritizira Šafarikovu podjelu na slovensku, srpsku, ilirsku i hrvatsku književnost.

nosti, pa su mu renesansni književnici hrvatski a ne "hrvatsko-srpski". Očigledno, prema Račkome, Hrvati i Srbi imaju zajedničko porijeklo ali tijekom povijesnoga razvoja nastala su dva "genetička" naroda, dvije kulture: bizantska i zapadna, te dvije države i njihove tradicije. No oni se pred neprekidnom opasnošću da ih tuđinstvo uništi mogu obraniti samo na temelju svoga zajedničkoga porijekla, duševnim jedinstvom, koje mogu unaprijediti i izgraditi "učeni" ljudi uz određene napore već u bližoj budućnosti. Rješenje oprekâ između dviju država i pitanje eventualne državne zajednice južnih Slavena ostavlja se pri tom daljoj budućnosti.

Jasnije od Račkoga, Jagić je istaknuo suprotnosti između duševnoga života i kulturâ Hrvata i Srba. Književnost ne nosi samo dva imena, nego to "žali bog" jesu dvije književnosti koje ne razdvajaju samo slova nego i "ideje". Prema Jagiću, glavni je uvjet za jedinstvo jezika ispunjen, tj. nakon prihvaćanja štokavskoga narječja kao književnoga jezika s hrvatske strane i napuštanja dotadašnjega slaveno-srpskoga jezika a prihvaćanja Karadžićeve reforme sa srpske strane. No pitanje je "gdje nam je *jedinstvo misli*?" (podcrtao Jagić). "Za neke ideje, koje su jednoj polovici naroda najsvetiji amanet, neće druga polovica ni da zna; što će jedne najvećim oduševljenjem nadahnuti, kod toga će (se) drugim krv i žilah stisnuti; čime se jedni ponose tim se drugi nište; za čim jedni teže, toga se drugi klone! Može li se tako igda do sloge doći?" Unatoč toj slici Jagić se nada da će se ostvariti velika i sveta ideja "književnog zajedništva hrvatsko-srbskoga". Kaže se da Hrvati i Srbi imaju jedan jezik i književnost, ali Hrvat tek treba pokazati da mu nije tuđe ono što "izlazi na svijet pod imenom srbskim" i u skladu s time Srbinu ne smije biti tuđe hrvatsko stvaralaštvo.⁷⁹

Osnivanju Jugoslavenske akademije protivili su se bečka centralistička vlada i grupa starije inteligencije, bivših iliraca koji su se priključili Schmerling-Mažuranićevu režimu a oko *Književnika* skupljali su se sami "štrosmajerovci". Bila je to borba između otaca i djece, kako kaže Jagić, jer je mlađa generacija željela dokazati svoju zrelost i znanstvenu spremnost za buduću Jugoslavensku akademiju. I među prijateljima *Književnika* postojalo je mišljenje da su mladi krenuli suviše ofenzivno i da im je mana "jugendliche Keckheit" (mladenačka bezobraznost)⁸⁰ Predstavnici "mladih" Jagić i Rački odlučno su odbijali mišljenja starije generacije u lingvistici i u historiografiji. Ortografija je dakako bila više politika nego filologija, pa je starija generacija insistirala na načelima "zagrebačke škole" i bunila se protiv mladih koji su u *Književniku* napuštali *l*, *er* i *ah* i uveli pisanje prema novim pravopisnim i gramatičkim načelima. Optužila ih je kao uvoditelje "srpske novotarije u ortografiju."⁸¹ Jagić je u polemici protiv predstavnika "Zagrebačke škole" Adolfa Vebera, kojega su podržavali Antun Mažuranić i Vjekoslav Babukić a pridružio im se i Bogoslav Šulek, odbacio važeće norme hrvatske ortografije i književnoga jezika u ime novoštokavske standardizacije hrvatskoga književnog jezika. Na temelju opsežnoga poznavanja suvremene, pogoto-

⁷⁹ Književnik 1866, 552-557 (Kratka pregled hrvatsko-srpske književnosti od posljednje dvie-tri godine).

⁸⁰ Jagić 1 1930, 58-59, 61-62, 68.

⁸¹ Čini se da je *Književnik* stekao više priznanja među Česima i Rusima "nego kod najbliže braće Srba" iako su se Rački i Jagić zalagali za hrvatsko i srpsko književno jedinstvo, a možda baš zbog toga. Međutim, prema izjavi Augusta Šenoa Vuk Karadžić čestitao je uredništvu kada je pročitao prvi svezak časopisa. Šicel 1972, 94.

vo poredbene lingvistike, Jagić je izazvao "suton" zagrebačke škole, tj. prekretnicu u proučavanju hrvatskoga književnog jezika.⁸²

Na sličan način, ali blažim tonom postupao je i Rački, zalažući se za uvođenje normi suvremene historijske znanosti u hrvatsku historiografiju. I on se pri tom zamjerio starijoj generaciji, prije svega Kukuljeviću.⁸³ No mlada generacija shvaćala je značenje *Književnika*. To je istaknuo mladi August Šenoa koji je, kao stvaralac nove hrvatske lijepe književnosti i kritičar diletantizma, bio uz Račkoga i Jagića treći inovator u hrvatskoj kulturi. On s pravom kaže da je časopis potaknuo početak "složna znanstvena rada u Hrvata" i da je "učitelj naroda" a i "ljut stražar proti nametništvu diletantizma, koji je osobito in historicis i philologicis donekle cvao bujnom koprivom!"⁸⁴

Izdavanje *Književnika* bio je doista mučan posao. Kada se kanonik Ivan Crnčić žalio Račkome da mu je članak, objavljen u *Književniku*, pun tiskarskih pogrešaka, Rački mu je, pomalo razdraženo odgovorio, da tiskanje i ispravljanje tekstova u časopisu izaziva brojne poteškoće. Ima malo vještih slagara, urednici mogu jedva nešto ispraviti jer nemaju vremena (Rački je školski nadzornik a Jagić i Torbar su profesori gimnazije), plaćeni "corrector" je nepouzdan pa ima manje grešaka ako netko od urednika pregleda tekst, što se očigledno nije uvijek dešavalo. Osim toga svaki svezak *Književnika* ima 40 do 50 araka, urednici se moraju brinuti da nađu suradnike, a velik su dio prisiljeni sami napisati. Dakle *Književnik* ne može biti bez grešaka, opravdava se Rački, no one su takve da ne smetaju smislu. Bez grešaka nema ni njemačkih ni francuskih časopisa.⁸⁵

Vidjeli smo da je Rački držao kako je poznavanje najstarije hrvatske povijesti za narodne dinastije i glagoljske pismenosti nužan preduvjet za razvoj hrvatske narodne samosvijesti, njena utjecaja na napredak kulture i borbu za hrvatsko državno pravo. U vrijeme izlaza *Književnika* desio se događaj izuzetno važan u tom smislu. Naime, djelomično je pročitana glagoljski natpis na ploči u crkvi Sv. Lucije u Jurandvoru na Krku. O "Baščanskoj ploči" prvi je pisao Pavel Josef Šafarík, a njemu je podatke poslao Kukuljević. No zbog oštećenosti ploče koja je ležala na podu crkve pa su ljudi po njoj gazili, obojica nisu dokučila kakav je to natpis. Na Kukuljevićevu molbu Rački je u proljeće 1858. pokušao čitati natpis "koje klečec i trbuške ležec". Vidio je samo da je riječ o glagoljici i molio je krčkoga biskupa Ivana Vitezića da dade ploču dignuti i očistiti.⁸⁶ Nakon više neuspjelih pokušaja čitanja teksta u tome je, uz pomoć dva svećenika, djelomično uspio Ivan Crnčić nakon što je našao ploču premještena na "visoku i narednu mjestu". "Nagledali smo se toga, namjerili i načitali, ali i pročitali, hvala dragom Bogu, dobar diel, i to besjed zlata vriednih." U beskrajnom oduševljenju što je našao natpis s imenom kralja Zvonimira, Crnčić u *Književniku* kliče: "Pak, Hrvate

⁸² Katičić 1986, 93-116. U svom pismu Mažuraniću, Rački odlučno brani novi pravopis protiv onoga Zagrebačke škole. Čini se da je postojala opasnost da *Književnik* zbog toga pitanja prestane izlaziti. NSK R5844, Rački Mažuraniću 22. X 1864.

⁸³ Zato nije slučaj da su Antun Mažuranić i Ivan Kukuljević kasnije nastojali spriječiti početak rada Jugoslavenske akademije.

⁸⁴ Sichel 1972, 94.

⁸⁵ AHA XV-5, Rački Crnčiću 8. VI 1865.

⁸⁶ Neven 17. VII i 24. VII 1858 (Glagoljski nadpis na ploči u crkvi sv. Lucije kod nove Baške na otoku Krku).

moj, kako se mi tomu radovasmo i veseljasmo! te uzkliknusmo: Zvonimir, kralj Hrvatski! napis jedanaestoga vieka!...da ga je vidio neki hrvatski neprijatelj i njegovi poslušnici!"⁸⁷

God. 1875. Crnčić je pisao o obloj glagoljici na Krčkom otoku. Dopunjujući Crnčićevo čitanje, Rački je također mislio da je natpis iz kraja 11. ili početka 12. stoljeća i da je zato najstariji natpis na hrvatskom i srpskom području u vremenu prijelaza iz oble u uglatu glagoljicu, tj. "iz starije zajedničke slovenske periode u noviju, hrvatsku periodu" kada "hrvatska državna neodvisnost dospieva i kada se pripravlja podpun prevrat u javnih i društvenih odnošajih hrvatskoga naroda!"⁸⁸

Upravo u vrijeme prvoga čitanja Bašćanske ploče (1865), Rački je dao znatan prilog poznavanju glagoljske pismenosti. Izdao je naime Assemanov ili vatikanski evangelistar uz pomoć Strossmayera kojemu je djelo i posvetio.⁸⁹ U uvodnom dijelu Jagić je razmotrio gramatičku, leksikalnu i kritičku stranu rukopisa a Rački historijsku. Evandjelje pripada najstarijim književnim starinama "Slovjena" iz vremena kada su Ćiril i Metodije stvarali kršćansku prosvjetu "slovjenskog" naroda. Datira Assemanovo evandjelje u razdoblje između kraja 9. i druge polovice 11. stoljeća i raduje se da je Promisao htjela da se taj "pravi bugarski starosjedilac" (pisan okruglom glagoljicom) objavi na tlu hrvatskoga naroda, koji je u staro doba nazivao glagoljicu hrvatskim pismom a njime je ispunio veliki dio svoje crkvene, državne i književne povijesti. U svom slavenskom oduševljenju ističe da je bugarski i hrvatski narod povezivalo zajedničko pismo. Kako su postojali veliki problemi već pri slaganju jednostavnoga latiničkoga teksta, ne začuđuje što ovo izdanje vrvi tiskarskim pogreškama, za koje su se, čini se, Jagić i Rački međusobno optuživali.⁹⁰

⁸⁷ Književnik 1865, 16.

⁸⁸ Starine 1875, 1-12, 130-136. U vezi s različitim čitanjima nekih pasusa sa strane Crnčića i Račkoga došlo je do male polemike u Starinama 1888, 33-49. Prilozi o čitanju oštećenih mjesta i o interpretaciji natpisa Bašćanske ploče uopće objavljeni su u Mohorovičić-Strčić 1988.

⁸⁹ Assemanov ili vatikanski evangelistar. Iznese ga na svjetlo Dr. Fr. Rački, Zagreb 1865. Čuvar Vatikanske knjižnice Jos. S. Assemani kupio je 1736 u Jeruzalemu rukopis koji je Rački prepisao za svoga boravka u Rimu. Izdanje je bilo moguće jer je Matica Češka, posredovanjem prvaka češkoga narodnoga pokreta Františka J. Riegera, poslala god. 1863. Račkome "štemple i matrice" za glagoljsko izdanje u korist "slavenskoga naroda". AHA XIII A, Janhrabe Harrach Račkome 20.II 1863.

⁹⁰ Jagić se držao odgovornim samo za svoj uvod, a zamjerio je Račkome što ga nije spomenuo u naslovu izdanja. Jagić I 1930, 56.

Izvori

1. AHA Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
2. NSK Nacionalna i sveučilišna knjižnica
3. Cuvaj, Antun 1910: Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas V, 2, izd. Zagreb.
4. Jagić, Vatroslav 1930: Spomeni mojega života I, Beograd (ćir.)
5. Klaić, Nada 1972: Izvori za hrvatsku povijest do 1526.godine, Zagreb.
6. KORS Korespondencija Rački - Strossmayer I. Uredio Ferdo Šišić, Zagreb 1928.
7. Šicel, Miroslav 1972: Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti, Zagreb.
8. Šidak, Jaroslav 1952: Historijska čitanka za hrvatsku povijest I, Do ukidanja feudalnih odnosa u Hrvatskoj god. 1848.

Literatura

1. Erceg, Ivan 1959: Djelatnost Dra Franje Račkoga odražena u njegovoj korespondenciji, Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 2, Zagreb.
2. Goldstein, Ivo 1995: Hrvatski rani srednji vijek, Zagreb,
3. Gross, Mirjana 1895: Počeci moderne Hrvatske, Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860, Zagreb.
4. Gross, Mirjana - Szabo, Agneza 1992: Prema hrvatskome građanskom društvu, Zagreb.
5. Gross, Mirjana 2000: Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret. Zagreb.
6. Karbić, Damir - Ćoralić, Lovorka 1998: Prilozi za životopis Pavla de Paulo, Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti I, Zagreb.
7. Katičić, Radoslav 1986: Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom, Jagićev zbornik, uredili I. Frangeš i dr. Zagreb.
8. Klaić, Nada 1971: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb.
9. Klaić, Nada 1976: Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb.
10. Mohorovičić, Andre - Strčić, Petar ur. 1988: Bašćanska ploča I, Zagreb- Krk-Rijeka.
11. Raukar, Tomislav 1997: Hrvatsko srednjevjekovlje, Prostor, ljudi, ideje, Zagreb.

Zusammenfassung

Franjo Rački - die Grundjahre eines professionellen Historikers

Zuerst berichtet die Autorin über die Tätigkeit Račkis als Schulinspektor in den Jahren die den neoabsolutistischen Germanisierungsversuchen folgten, und weist auf seine Bemühungen hin das Schulsystem zu "nationalisieren" und zu verbessern. Dann werden seine historischen Arbeiten in der , auch von ihm herausgegebenen, wissenschaftlichen Zeitschrift "Književnik" (Der Schriftsteller 1864-1867) analysiert. Es wird gezeigt auf welche Weise der erste kroatische professionelle Historiker die Standards der Herausgeber der *Monumenta Germaniae historica* in der Quellenkritik und der Quellenedition auch in die kroatische Geschichtsschreibung einführte. Dabei wird auch auf den Charakter der Kombination seiner wissenschaftlichen Resultate mit der von ihm vertretenen kroatischen staatsrechtlichen und jugoslawischen Ideologie hingewiesen.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

34-35-36

ZAGREB 2001-2004

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača

Neven Budak

Redakcija

Ivo Goldstein
Borislav Grgin
Mirjana Matijević-Sokol
Nenad Moačanin
Boris Olujić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednik

Mario Strecha

Tajnik redakcije

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica
Iva Makvić

Tisak
Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje završeno u srpnju 2004. godine

Naklada
400 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 34-35-36
/ [uređivački odbor Mario Strecha... et al.]. - Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
2002.-2004. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X